

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.81(497.4Radovljica)"12/16"

Prejeto: 3. 9. 2016

Igor Sapač

izr. prof. dr., muzejski svetovalec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Oddelek za arhitekturo, Krekova 2, SI-2000 Maribor
E-pošta: igor.sapac@um.si

Grad Waldenberg – Pusti grad pri Radovljici

Stavbnozgodovinski oris

IZVLEČEK

Na razgledni vzpetini v bližini Radovljice postavljeni Waldenberg je spadal med najpomembnejše srednjeveške gradove na Kranjskem. V listinah je izpričan od leta 1228. Od nastanka do izumrtja leta 1418 so ga imeli grofje Ortenburški, nato pa Celjski in Habsburžani. Grad je nastal v poznem 12. stoletju kot ganerbni grad s simetrično zasnovo, obodnim obzidjem, manjšim notranjim dvoriščem in dvema palacijama. Do konca 14. stoletja so ga obdali z obsežnim zunanjim obrambnim obzidjem, ki sta ga ščitila obrambna stolpa in obrambna jarka. Sočasno je grad postal reprezentativna rezidenca grofov Ortenburških. Med letoma 1456 in 1573 je rezidenčno funkcijo izgubil in povečala se je njegova vojaška vloga. Takrat so ga dodatno zavarovali z utrdbenimi sestavinami, zlasti z utrdbenim prizidkom na južni strani grajskega jedra in z utrjenim oborom ob glavnem vhodu v stavbni kompleks.

KLJUČNE BESEDE

grad, srednjeveški gradovi, Waldenberg, Waldenberg, Wallenberg, Wallenburg, Lipniški grad, Pusti grad, Zgornja Lipnica pri Radovljici, Čušperk, arhitektura, arhitekturna zgodovina, kastelologija, stavbni razvoj, romanika, ganerbni gradovi, grofje Ortenburški, Waldenberški, grofje Celjski, Habsburžani

ABSTRACT

THE WALDENBERG OR PUSTI GRAD CASTLE NEAR RADOVLJICA A DESCRIPTION OF ARCHITECTURAL HISTORY

The Waldenberg Castle built on the lookout hill near Radovljica was one of the most important medieval castles in Carniola. It first appeared in written sources in 1228. The castle remained in the possession of the Counts of Ortenburg until their extinction in 1418, and then passed into the hands of the Counts of Cilli and the House of Habsburg. The castle was built in the late 12th century as a so-called Ganerbenburg, with the symmetrical layout, arched walls, a small inner courtyard and two palatia. Until the end of the 14th century it was surrounded by an extensive outer bailey and protected by two defensive towers and moats. In this period the castle also became a representative residence of the Counts of Ortenburg. Between 1456 and 1573 it lost its function as a representative residence of higher nobility and strengthened its defensive role. It was further protected with fortification elements, especially a fortified extension on the southern side of the castle core and a reinforced barbican at the main gate into the castle's compound.

KEY WORDS

castle, medieval castles, Waldenberg, Wallenberg, Wallenburg, Lipnica Castle, Pusti grad Castle, Zgornja Lipnica near Radovljica, Čušperk/Zobelsberg, architecture, architectural history, castelology, architectural development, Romanesque Period, Ganerbenburgs, Counts of Ortenburg, Counts of Waldenberg, Counts of Cilli, Habsburgs

Pogled na razvaline gradu Waldenberg z Lipniške doline (foto: Igor Sapač, 2016)

Na grebenasti razgledni vzpetini nad vasjo Zgoranja Lipnica, v bližini Radovljice in sotočja Save Dolinke in Save Bohinjke postavljeni Waldenberg¹ spada med najpomembnejše srednjeveške gradove na Kranjskem. Njegove razvaline so zelo fragmentarne, kljub temu pa še vedno dovolj dobro dokumentirajo grajsko stavbno zasnovo, ki se zelo razlikuje od večine drugih zasnov srednjeveških gradov v sedanjem slovenskem prostoru. V tem prispevku želim stavbno zasnovo Waldenberka natančneje analizirati in nadgraditi spoznanja iz obstoječe literature.²

Grad je v srednjeveških listinah posredno prvič izpričan leta 1228, ko v spremstvu Hermana II. grofa Ortenburškega († 1256) nastopa po Waldenberku imenovani ortenburški vitez Friderik – *Fridericus de Waldenberch*.³ Prva izrecna omemba gradu datira v leto 1263, ko se skupaj z ortenburškimi kranjskimi gradovi Kamen pri Begunjah, Čušperk in Ribnica omenja kot *castrum Waldemherch*.⁴ Od nastanka so ga imeli grofje Ortenburški, ki so imeli zemljiško posest na radovljiški ravnini že pred letom 1185.⁵ Skupaj s starejšim Wartenberkom na pobočju Šmarjetne gore nad Kranjem in mlajšim Kamnom pri Begunjah je bil eno od treh središč ortenburških posesti na Gorenjskem.

Natančnejši čas nastanka gradu ni dokumenti-

¹ V tem prispevku sem se, kljub utemeljenim pomislekom, da bi bilo za obravnavani grad bolj primerno uporabljati imena Waldenberg, Pusti grad ali Lipniški grad, odločil za obliko Waldenberg. Ta odločitev je pogojena z obstoječo kasteloško literaturo, v kateri se za oznako tega grajskega objekta največkrat pojavlja ime Waldenberg. Prim. Stopar, *Gradovi*, str. 91; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 153–157; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 377–378; Jakič, *Sto gradov*, str. 212–213. Bolj ustrezno slovenjenje v »Waldenberg« bi pri poimenovanju tega gradu povzročilo samo še večjo zmedo.

² Prispevek temelji na moji doslej neobjavljeni arhitekturno-zgodovinski študiji Grad Waldenberg – Pusti grad nad Radovljico na Gorenjskem, ki je v sodelovanju z dr. Katarino Katjo Predovnik in dr. Tomažem Nabergojem nastala leta 2004 za Narodni muzej Slovenije v sklopu raziskovalnega projekta, financiranega s strani Ministrstva Republike Slovenije za šolstvo, znanost in šport (J6–5413–0581). Za dosedanje ugotovitve v zvezi s stavbno zasnovo Waldenberka glej: Lavtižar, *Lipniški grad*; Komelj, *Gradovi na Gorenjskem*, str. 19; Žontar in Zupančič, *Terenske raziskave gradov na Gorenjskem*, str. 30–32; Šmitek, *Lipniški grad*, str. 28–29; Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 235–236; Stopar, *Gradovi*,

str. 91; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 153–157; Ravnik-Toman, *Kratek zapis*, str. 246–250; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 377–378; Jakič, *Sto gradov*, str. 212–213; Kunej, *Kamna Gorica*, str. 179–182; Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 40–45; Predovnik, *Die Burg Waldenberg in Oberkrain*, str. 207–216; Rožič, *Gradovi v pokrajini*, str. 747–760; Gros, *Gradovi grofov Ortenburških*.

³ Kos, *Gradivo*, V, št. 489, str. 245; Otorepec, *Gradivo za zgodovino Radovljice*, str. 12. Za Hermana II. grofa Ortenburškega (rojen okoli 1175, omenjen od 1192, umrl 1256) glej: Tangl, *Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Erste Abtheilung*, str. 292–337.

⁴ Jaksch, *Monumenta*, IV/2, št. 2805, str. 595; prim. Tangl, *Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Zweite Abtheilung*, str. 16, 19; Pettauer, *Imena važnejših starejših gradov*, str. 15; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 154.

⁵ Šmitek, *Lipniški grad*, str. 23; Habjan, *Radovljica*, str. 113.

ran.⁶ Tlorisna zasnova in struktura zidave obodnih sten v grajskem jedru, ki se zdita bolj značilni za 13. stoletje kakor za 12. stoletje, kažeta, da Waldenberk ni mogel nastati prav dosti pred prvo omembo leta 1228. Upošteva je podatke iz srednjeveških listin se zdi najbolj verjetno, da ga je dal v poznem 12. stoletju zgraditi oče omenjenega Hermana II., Oton II. grof Ortenburški (rojen okoli 1130 – umrl najverjetneje 1197 na poti v Palestino, omenjen 1141–1197); najverjetneje približno takrat, ko je okoli leta 1195 freisinškemu škofu prodal sosednji grad Wartenberk nad Kranjem.⁷ Manj verjetno se zdi, da je Oton II. Waldenberk zgradil že takoj po letu 1166, ko ga dve desetletji koroške listine ne omenjajo in ko je najverjetneje bival zunaj Koroške.⁸ Če drži domneva zgodovinarja Karlmana Tangla (1799–1866), da je bil Oton II. sprt s starejšim bratom Henrikom I. grofom Ortenburškim (omenjen 1145–1192),⁹ ki se je imenoval tudi po Wartenberku in ga je dal sam ali z bratom najbrž tudi zgraditi, bi bilo mogoče tudi pomisliti, da je dal Waldenberk zgraditi pred letom 1192 kot protiutež in upravno središče svojega deleža ortenburških posesti na Gorenjskem. Vsekakor je kmalu po letu 1192 Waldenberk od Wartenberka prevzel funkcijo upravnega središča ortenburških posesti na Gorenjskem in postal eden najpomembnejših ortenburških gradov na Kranjskem in Koroškem.¹⁰

Waldenberk je imel do propada vseskozi iste lastnike kakor bližnja naselbina Radovljica. Po smrti Otona II. grofa Ortenburškega je pripadel njegovemu sinu Hermanu II. Ko je ta leta 1256 umrl, je Waldenberk z drugo ortenburško posestjo pripadel njegovima sinovoma Henriku III. († 1271) in Frideriku I. (1233–1304) grofoma Ortenburškima; kmalu sta se zaradi delitve dediščine sprla in do leta 1261 zapletla v medsebojno fajdo, ki je trajala do leta 1263 in se naposled končala s sporazumno delitvijo dediščine. Waldenberk, ki je takrat v listinah prvič izrecno omenjen, je pripadel Frideriku I.¹¹ Po Frideriku I. so leta 1304 Waldenberk z drugim imetjem dedovali njegovi trije sinovi Majnhard I. († okoli 1332), Oton V. († 1343) in Albert I. († 1335) grofje Ortenburški. Pozneje se je Majnhard Waldenberku odpovedal v korist svojih mlajših bratov. Ko je Oton V. leta 1343 umrl kot duhovnik, je Waldenberk v celoti pripadel

Albertovim petim sinovom in dedičem Henriku IV. († 1348), Albertu II. († 1390), Rudolfu († po 1362), Frideriku II. († okoli 1355) in Otonu VI. († 1374) grofom Ortenburškim.¹² Zadnji je leta 1357 je postal kranjski deželni glavar in to službo je opravljal do leta 1359 oziroma 1360.¹³ Po njegovi smrti je Waldenberk z vsemi drugimi ortenburškimi posestmi od leta 1374 pripadal njegovemu bratu Albertu II. († 1390), ki je bil od leta 1363 škof v Tridentu, in njegovemu edinemu sinu Frideriku III. grofu Ortenburškemu (1352–1418), ki je bil zadnji moški potomec te plemiške rodovine in od leta 1390 edini imetnik celotne ortenburške posesti.¹⁴

Na gradu so do prve tretjine 14. stoletja kot ortenburški ministeriali bivali vitezi Waldenberški; v listinah so največkrat označeni z *dominus* (gospod) ali *miles* (vitez), le redko *chnappo* (hlapec), kar priča o njihovem ugledu, saj viteške časti v tistem času nižje plemstvo ni dosegalo na lahek način.¹⁵ Grad je bil najverjetneje že od vsega začetka ganerbnega značaja; na njem je že v 13. stoletju hkrati prebivalo več ministerialnih gradiščanov iz ene ali morda iz več družin.¹⁶ V listini iz leta 1247 so skupaj omenjeni kar trije waldenberški vitezi – *Albertus, Uolricus et Henricus milites de Waldenberch*.¹⁷ Od druge tretjine 14. stoletja so grad upravljali zamenljivi ortenburški uradniki – gradiščani. Na gradu sta hkrati bivala dva uradnika, kar kaže na velik pomen Waldenberka, zlasti kot središča gospostva in kot glavne nadzorne točke nad trško naselbino Radovljica.¹⁸

¹² Tangl, Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Erste Abtheilung, str. 221, 277; Tangl, Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Zweite Abtheilung, str. 1–183; prim. Šmitek, Lipniški grad, str. 23–24; Kos, Ortenburžani, str. 171–173; Habjan, Radovljica, str. 114.

¹³ Lackner, Zur Geschichte, str. 184–187.

¹⁴ Tangl, Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Erste Abtheilung, str. 221; Lackner, Zur Geschichte, str. 187; Šmitek, Lipniški grad, str. 25. Ortenburžani so do 15. stoletja poleg Waldenberka z Radovljico na Kranjskem pridobili še gradove oziroma gospostva: Wartenberk nad Kranjem (porušen že konec 12. stoletja), Kamen pri Begunjah, Podvin, Ortnek, Ribnica, Čušperk, Kočevje, Kostel, Poljane ob Kolpi, Lož, Snežnik, Litija, Štari grad pri Novem mestu, Kravjek in pol stolpa na Igu (poznejši Zonek). Prim. Tangl, Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Zweite Abtheilung; Wakounig, Die Besitzungen; Lackner, Zur Geschichte, str. 184; Šmitek, Lipniški grad, str. 24; Kos, Ortenburžani, str. 171; Meyer, Die Grafen von Cilli, str. 87.

¹⁵ Šmitek, Lipniški grad, str. 24–25; Kos, Med gradom in mestom, str. 45–46; Kos, Vitez in grad, str. 246; Stopar, Grajske stavbe, str. 153; Jakič, Vsi slovenski gradovi, str. 377.

¹⁶ Prim. Kos, Vitez in grad, str. 245–246.

¹⁷ Schumi, Urkunden und Regestenbuch, II, št. 141, str. 107–108; prim. Stopar, Grajske stavbe, 6, str. 154 (z zmotno zapisano letnico 1274).

¹⁸ Kos, Vitez in grad, str. 246–247; prim. Otorepec, Gradivo za zgodovino Radovljice, str. 18–22. Ortenburški gradiščan je bil tudi Kraftin z Waldenberka, ki je v tridesetih letih 14. stoletja potoval v Srbijo in potem tam tudi služil kot najemnik; kljub različnim hipotezam o njegovem izvoru je vendarle verjetno, da je prihajal z našega Waldenberka, saj je bil v ortenburški službi. Glej: Dinić, O vitezu Palmanu, str. 398–401.

⁶ Prim. Lavtižar, Lipniški grad, str. 4, 6; Kos, Med gradom in mestom, str. 45; Stopar, Grajske stavbe, 6, str. 153–157; Jakič, Vsi slovenski gradovi, str. 378.

⁷ Prim. Tangl, Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Erste Abtheilung, str. 262–277; Kos, Gradivo, V, št. 11; Stopar, Grajske stavbe, 6, str. 157–158; Kos, Vitez in grad, str. 245; Bajt in Vidic, Slovenski zgodovinski atlas, str. 68.

⁸ Prim. Tangl, Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Erste Abtheilung, str. 264.

⁹ Prv tam, str. 253, 262, 265, 273.

¹⁰ Prim. Bajt in Vidic, Slovenski zgodovinski atlas, str. 68.

¹¹ Tangl, Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Zweite Abtheilung, str. 14–21; prim. Šmitek, Lipniški grad, str. 23–24; Kos, Ortenburžani, str. 171–173; Otorepec, Gradivo za zgodovino Radovljice, str. 13.

Ko je na Waldenberku 28. aprila 1418 umrl zadnji ortenburški grof Friderik III., je gospostvo z gradom in vsemi drugimi ortenburškimi posestmi leta 1420 na osnovi dedne pogodbe iz leta 1377 pripadlo Hermanu II. grofu Celjskemu (okoli 1361–1435).¹⁹ Grad so tudi zatem upravljali zamenljivi uradniki – gradiščani.²⁰ Po umoru Veronike Deseniške leta 1425 in pred letom 1431 je imel v Radovljici – najbrž na Waldenberku – dve leti svoj prisilni dvor Friderik II. grof Celjski (okoli 1379–1454).²¹ Po izumrtju Celjskih leta 1456 je grad pripadel Habsburžanom in postal deželno knežja komorna posest. Prenos lastništva ni potekal brez zapletov. Waldenberk z Radovljico se po umoru Ulrika II. Celjskega, tako kakor nekateri drugi pomembnejši celjski gradovi (Žovnek, Ojstrica, Vrbovec, Forhtenek, Rogatec, Planina, Podsreda, Kunšperk, Mehovo in Kostel), ni takoj vdal cesarju Frideriku III. in njegovi skrbniki so ostali zvesti Ulrikovi vdovi Katarini. Cesar je svojim četam ukazal, da nepredane gradove napadejo in opustošijo. Kronika grofov Celjskih navaja, da je nato Katarina Celjska svoje gradove dobro zavarovala, a naposled jih je leta 1458 le izročila cesarju.²² V bojih za celjsko dediščino so čete cesarja Friderika III. dvakrat zavzele in prizadele Radovljico.²³ Ali je bil takrat poškodovan tudi Waldenberk, moremo zgolj ugibati.²⁴ Navedb iz novejših literature, da je grad leta 1439 oziroma v času bojev za celjsko dediščino v 15. stoletju razrušil celjski vojskovodja Jan Vitovec, srednjeveški pisni viri in razvidni materialni ostanki ne potrjujejo.²⁵

Prav gotovo pa je bil grad poškodovan v potresu 26. marca 1511, ki je zelo prizadel tudi gradove Tolmin, Bled, Škofja Loka in Turjak.²⁶ O obsegu poškodb lahko le domnevamo; gotovo niso bile prehude, saj razvaline kažejo, da grad po potresu ni bil deležen temeljite obnove in popolne preobrazbe v skladu z novimi renesančnimi arhitekturnimi usme-

ritvami, tako kakor gradovi Tolmin, Škofja Loka in Turjak in deloma tudi Bled.²⁷

Od leta 1515 je bilo waldenberško gospostvo z gradom v zastavni lasti Dietrichsteinov; cesar Maksimilijan I. ga je skupaj z Radovljico podelil Maksimilijanu Volfgangu pl. Dietrichsteinu.²⁸ Waldenberk je kmalu zatem izgubil rezidenčni pomen; Dietrichsteini oziroma Maksimilijanov sin Moric pl. Dietrichstein se niso odločili za temeljito popotrebno prenovo neudobnega srednjeveškega višinskega gradu, marveč so prezidali in povečali mestni grad v Radovljici.²⁹ Po smrti Morica pl. Dietrichsteina je po letu 1569 postal zakupnik waldenberškega gospostva Volf Rasp, leta 1577 pa ga je nadvojvoda Karl zastavil deželnemu vicedomu Juriju Hoferju. Leta 1589 je postal zastavni imetnik Waldenberka in Radovljice Janez Ambrož grof Thurn-Valsassina (1537–1621), ki je leta 1616 waldenberško gospostvo kupil in ga združil z radovljiškim gospostvom.³⁰ Grad je bil v tistem obdobju najverjetneje že povsem opuščen. Zgodovinar Ferdo Gestrin (1916–1999) na osnovi dokumenta iz Arhiva Slovenije navaja, da je grad pred novembrom 1573 pogorel, in meni, da ga niso več obnovili.³¹ Ta podatek ustreza Valvasorjevi ugotovitvi gradu iz okoli leta 1678, ki ga v ozadju vedute z mestom Radovljica kaže že zelo razvaljenega in priča, da so ga vsekakor opustili več desetletij pred njenim nastankom.³² Požar je bil gotovo zgolj neposredni povod za dokončno opustitev gradu, ki je svoj vojaški in rezidenčni pomen izgubil že v zgodnjem 16. stoletju zaradi uveljavitve novega načina bojevanja z ognjenim strelnim orožjem, težko pristopne lege, neudobnih srednjeveških prostorov in potresnih poškodb. Upravno in rezidenčno vlogo Waldenberka je prevzel bližnji mestni grad oziroma дворец v Radovljici.³³

Ceprav je grad Waldenberk razvaljen že več ka-

¹⁹ Lackner, *Zur Geschichte*, str. 191; Otorepec, *Gradivo za zgodovino Radovljice*, str. 19, 23; Meyer, *Die Grafen von Cilli*, str. 90–91; prim. Habjan, *Radovljica*, str. 120.

²⁰ Kos, *Med gradom in mestom*, str. 46; prim. Lackner, *Zur Geschichte*, str. 191.

²¹ Prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 462; Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, poglavje XIII, str. 81; *Kronika grofov celjskih*, str. 122; Voje, *Slovenci*, str. 66.

²² Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, poglavja XXXV, XXXVIII, XL, str. 132–133, 139–143, 145–147; *Kronika grofov celjskih*, str. 49–51, 54–56, 58; Otorepec, *Gradivo za zgodovino Radovljice*, str. 29; Kosi, *Grajska politika*, str. 487.

²³ Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, poglavje XXXVIII, str. 139–143; *Kronika grofov celjskih*, str. 54–56; Otorepec, *Gradivo za zgodovino Radovljice*, str. 29.

²⁴ Prim. upodobitev v: Valvasor, *Die Ehre*, XV, str. 361. Grad Waldenberk je na tej upodobitvi prikazan sicer povsem idealizirano in neverodostojno.

²⁵ Prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 539; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 292; Žontar in Zupančič, *Terenske raziskave gradov na Gorenjskem*, str. 30; Ravnik-Toman, *Kratek zapis*, str. 247.

²⁶ Prim. Lavtižar, *Lipniški grad*, str. 122; Šmitek, *Lipniški grad*, str. 26; Kunej, *Kamna Gorica*, str. 180.

²⁷ Prim. Komelj, *Utrdbena arhitektura 16. stoletja*, str. 73–92.

²⁸ Smole, *Graščine*, str. 407; Gestrin, *Radovljica*, str. 522; Šmitek, *Lipniški grad*, str. 25; prim. Otorepec, *Gradivo za zgodovino Radovljice*, str. 30.

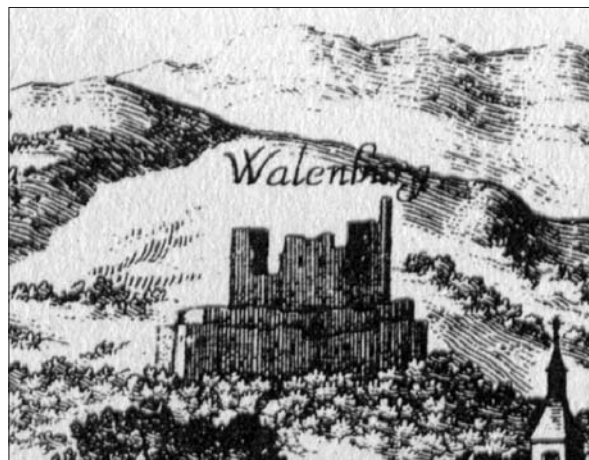
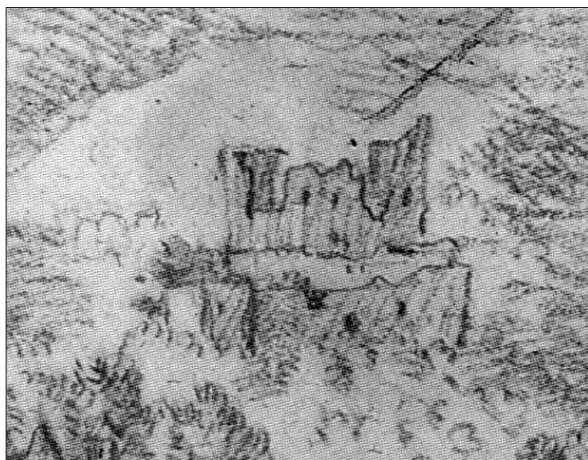
²⁹ Radovljiškemu mestnemu gradu so takrat dodali vsaj en nov dvonadstropni trakt ter na dvoriščni fasadi naslikali dva grba plemiške rodovine Dietrichstein in letnico 1565. Prim. Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 148–149.

³⁰ Smole, *Graščine*, str. 407, 626; Gestrin, *Radovljica*, str. 522; Šmitek, *Lipniški grad*, str. 25–26; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 121; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 378; Jakič, *Sto gradov*, str. 212–213.

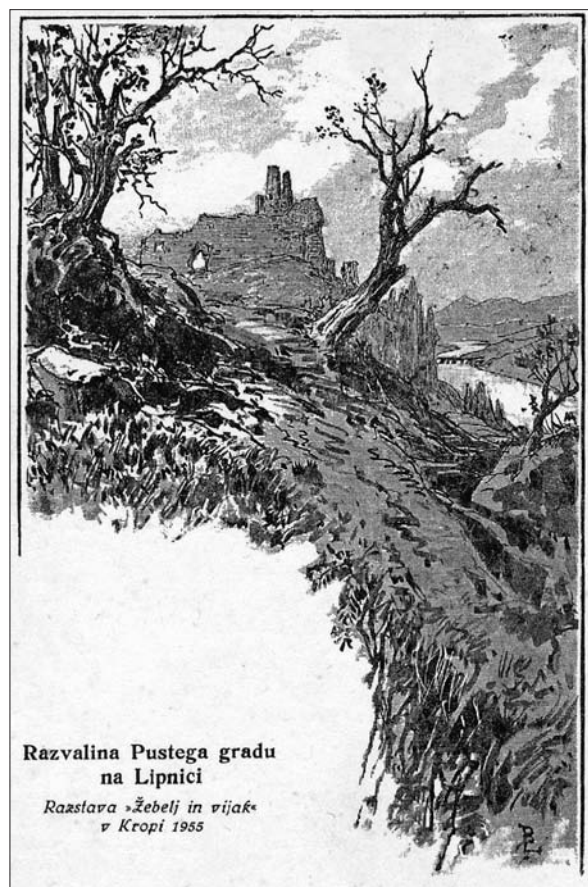
³¹ Gestrin, *Trgovina in obrt*, str. 59; prim. Andrejka, *Kropa in Kamna gorica*; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 539; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 292; Žontar in Zupančič, *Terenske raziskave gradov na Gorenjskem*, str. 30; Ravnik-Toman, *Kratek zapis*, str. 247; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 154; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 378.

³² Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*, str. 227; Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*, št. 197; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 461; prim. Šmitek, *Lipniški grad*, str. 26.

³³ Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 120–129.

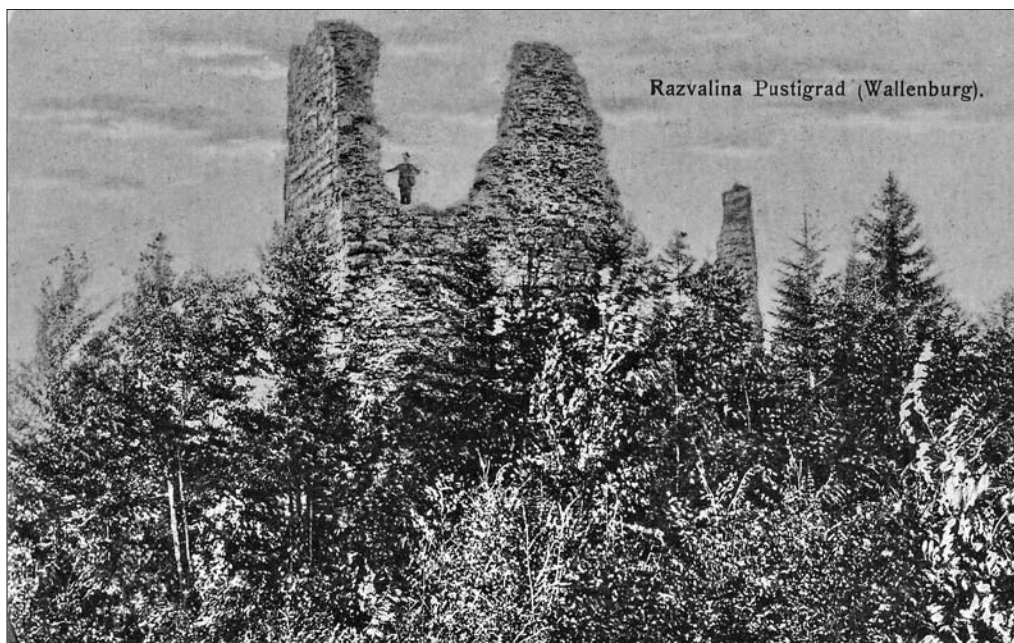
Razvaline gradu Waldenberg s severne stani na Valvasorjevi risbi in bakrorezu Radovljice iz okoli leta 1678. Izreza (Valvasor, Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga, str. 227; Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae Moderna, št. 197).

Razvaline gradu Waldenberg na upodobitvi Konrada Grefeja (Grefe in Radics, Stara Kranjska/Alt-Krain, št. 58) in na upodobitvi Ladislava Benescha s konca 19. stoletja (Natis na razglednici iz leta 1955, zasebna zbirka).

kor štiri stoletja, so ostanki njegovega zidovja zaradi kakovostne gradnje še vedno dokaj visoki. Okoliški prebivalci so grad med 16. in 19. stoletjem gotovo uporabljali za pridobivanje gradbenega materiala, a ni prišlo do popolnega porušenja in izginotja razva-

lin, kakor pri mnogih drugih zgodaj opuščenih srednjeveških gradovih. Razvaljeni grad je vseskozi ostal prisoten v krajinski sliki in je buril ljudsko domišljijo. Na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja je označen kot razvalina – *Schloß*

Razvaline gradu Waldenberk na razglednici, odposlani leta 1919 (zasebna zbirka).

Wallenburg Rudera.³⁴ V njegov okvir je postavljena roparska novela Tihotapec, ki jo je za dijaški rokopišni časopis *Vaje* leta 1855 kot eno prvih izvirnih daljših slovenskih pripovedi napisal Valentin Mandelc (1837–1872).³⁵ Skupaj z novelo je bila v *Vajah* objavljena tudi risba razvaljenega gradu, ki jo je izdelal Ivan Tušek (1835–1877); v romantični maniri fantazijsko reinterpretirana dejanska podoba sicer nima posebne dokumentarne vrednosti, kaže pa, da je bil obseg grajskih razvalin sredi 19. stoletja približno takšen kakor dandanes.³⁶ V romantični maniri je grajske razvaline okoli leta 1864 upodobil tudi koroški slikar Marko Pernhart (1824–1871); skicozno podobo zaraščene Waldenberka je vključil v ozadje večje oljne vedute Radovljice.³⁷ Konec 19. stoletja so slikovite razvaline pritegnile tudi vedutna slikarja Ladislava Benescha (1845–1922)³⁸ in Conrada Grefeja (1823–1907).³⁹ Zanimanje za opuščeni grad se je takrat zelo povečalo in pojavilo se je prizadeva-

nje za ohranitev oziroma sanacijo razvalin. V zvezi s tem je Waldenberk tik pred izbruhom prve svetovne vojne spomladi leta 1914 obiskal deželni konservator za Kranjsko in Koroško umetnostni zgodovinar dr. France Štele, ki je malo pred tem, leta 1913, nastopil svojo službo.⁴⁰ V svojih terenskih zapiskih je zabeležil: *Obzidje je ohranjeno še v vseh črtah. Poročilo inž. Čapka je netočno; sedanje stanje gradu oziroma ruševin še vedno odgovarja poročilu barona Zoisa. Dobro je ohranjena posebno južna stena pri poslopju samem in pri okopih. Portal obzidja še stoji. Levo od njega je večje okno, desno od njega okroglo okno. Drugih arhitektonskih zanimivosti ni. Pač je tudi drugod ohranjenih nekaj oken, ki pa so napol zasuta. Okolica gradu je tako zaraščena, da grad v pokrajinski sliki skoro ne pride do*

Razvaline gradu Waldenberk na razglednici, odposlani leta 1913, izrez (zasebna zbirka).

³⁴ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, sekcija 152, str. 80–81.

³⁵ *Vaje*. Faksimilirana izdaja. [https://sl.wikisource.org/wiki/Tihotapec_\(Valentin_Mandelc\)](https://sl.wikisource.org/wiki/Tihotapec_(Valentin_Mandelc))

³⁶ https://sl.wikisource.org/wiki/Vaje_2#Tihotapec ; https://sl.wikisource.org/w/index.php?title=Slika:Jenko_Vaje_2.djvu&page=4

³⁷ Reprodukcijska oljne slike na platnu iz zasebne zbirke je objavljena v: Rohsmann, *Markus Pernhart*, str. 153 (z zmotnim podnapisom: Kranj/Krainburg); prim. Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 166.

³⁸ Benescheva veduta je objavljena v: Kunej, *Kamna Gorica*, str. 181.

³⁹ Gvaša hrani Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani. Prim. Grefe in Radics, *Stara Kranjska/Alt-Krain*, št. 58 (Razvalina Klanjec na Gorenjskem); Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 156.

⁴⁰ Prim. Komelj, *Grad kot spomeniškovarstveni problem*, str. 13–32.

veljave. *Važnejše bi bilo ohraniti kako drugo razpadajočo ruševino namesto te.*⁴¹ Konservatorjevo mnenje in vojna sta preprečila izvedbo sanacijskih del. Kljub temu so razvaline naslednjih sto let razmeroma dobro prestale in dandanes niso bistveno nižje od takrat, ko so nastale fotografije za razglednice iz let 1908 in 1926⁴² in fotografije konservatorja Steleta na steklenih ploščah iz leta 1914.⁴³ Zanimanje za Waldenberg je ostalo živo tudi po prvi svetovni vojni in leta 1939 mu je Josip Lavtižar posvetil samostojno povest z naslovom *Lipniški grad pri Radovljici – zgodovinska povest iz 14. in 15. stoletja*.⁴⁴

Po drugi svetovni vojni so bili ostanki gradu prvič strokovno zaokroženo dokumentirani z opisom, fotografijami in načrtom; za to sta v okviru sistematičnega proučevanja grajske dediščine na Gorenjskem leta 1967 poskrbela Gorenjski muzej in takratni Zavod za spomeniško varstvo Kranj.⁴⁵

Okoli leta 1990 oziroma pred marcem 1992 so na gradu divji kopači začeli nelegalno izkopavati drobne predmete.⁴⁶ Konservatorska služba je divje izkopavanje ustavila in junija 1993 sta Gorenjski muzej in Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj opravila zaščitno oziroma revizijsko arheološko izkopavanje; na območju južnega prizidka grajskega jedra, kjer so zasebni zbiralci načeli teren, so arheologi v dveh manjših kletnih prostorih odkopali ruše-

Razvaline gradu Waldenberg iz zraka z jugovzhodne strani marca 1993 (foto Miran Kambič, v: Lozar Štamcar, Gotika v Sloveniji. Svet predmetov, str. 317).

⁴¹ INDOK: France Stele, Terenski zapiski, CVII, 1914, 38.

⁴² Razglednici sta objavljeni v: Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 377–378; Jakič, *Sto gradov*, str. 212–213; prim. Lavtižar, *Lipniški grad*, str. 64–65.

⁴³ INDOK: Fototeka: Pusti grad pri Radovljici/Waldenberg: številke: f00000-n06120s-b; f00000-n06122s-b; f00000-n06128s-b.

⁴⁴ Lavtižar, *Lipniški grad*.

⁴⁵ Žontar in Župančič, Terenske raziskave gradov na Gorenjskem, str. 30–32; ZVKDS OE Kranj: Fototeka, Spisovno gradivo, Zbirka načrtov.

⁴⁶ V dokumentaciji ZVKDS OE Kranj iz leta 1993 je s tem v zvezi zabeleženo ime: Tomaž Grohar, Jalnova cesta 4, Radovljica.

vinsko zasutje do globine približno 4 metre. Do leta 1993 je bilo na Waldenberku z izkopavanji skupno odkritih več kakor 2450 drobnih predmetov iz obdobja med 13. in 16. stoletjem z veliko kulturnozgodovinsko vrednostjo.⁴⁷ Največje število predmetov je iz 15. stoletja in njihova kakovost kaže, da je bil grad takrat reprezentativna rezidenca višjega plemstva.⁴⁸ O nekdanji opreми grajskih prostorov pričajo izkopane železne vratne plošče, ključavnice, okenske mreže, preprosti svečniki in odlomki poslikanih stenskih ometov. Nekaj polizdelkov, orodij, surovin (bronasta žica) in domnevno reciklaži namenjenih predmetov kaže, da je na gradu potekala kovaška dejavnost in morda izdelava nakitnih predmetov. Med najdbami iz 16. stoletja je bilo zlasti orožje in gravirana lončenina domače izdelave, kar kaže, da je bil grad takrat najverjetneje predvsem vojaška postojanka, pomen imenitne plemiške rezidence pa je izgubil.⁴⁹ Najdbe so bile odkrite v dveh kletnih prostorih prizidka in sicer kot odpadni material med ruševinskim zasutjem, ki je v opuščeni stavbi nastalo najpozneje na začetku 17. stoletja.⁵⁰

Oris grajske stavbne zasnove

Razvaline gradu Waldenberg stojijo vrh dominantnega morenskega grebena, ki je usmerjen od jugovzhoda proti severozahodu, dosega na najvišjem delu nadmorsko višino približno 586 metrov in ločuje dolini Lipnice in Save. Grajska lokacija je z do 10 metrov globokima in do 28 metrov širokima v skalno osnovo usekanima prečnima jarkoma na vzhodni in zahodni⁵¹ strani ločena od nižjih delov vzpetine. Od

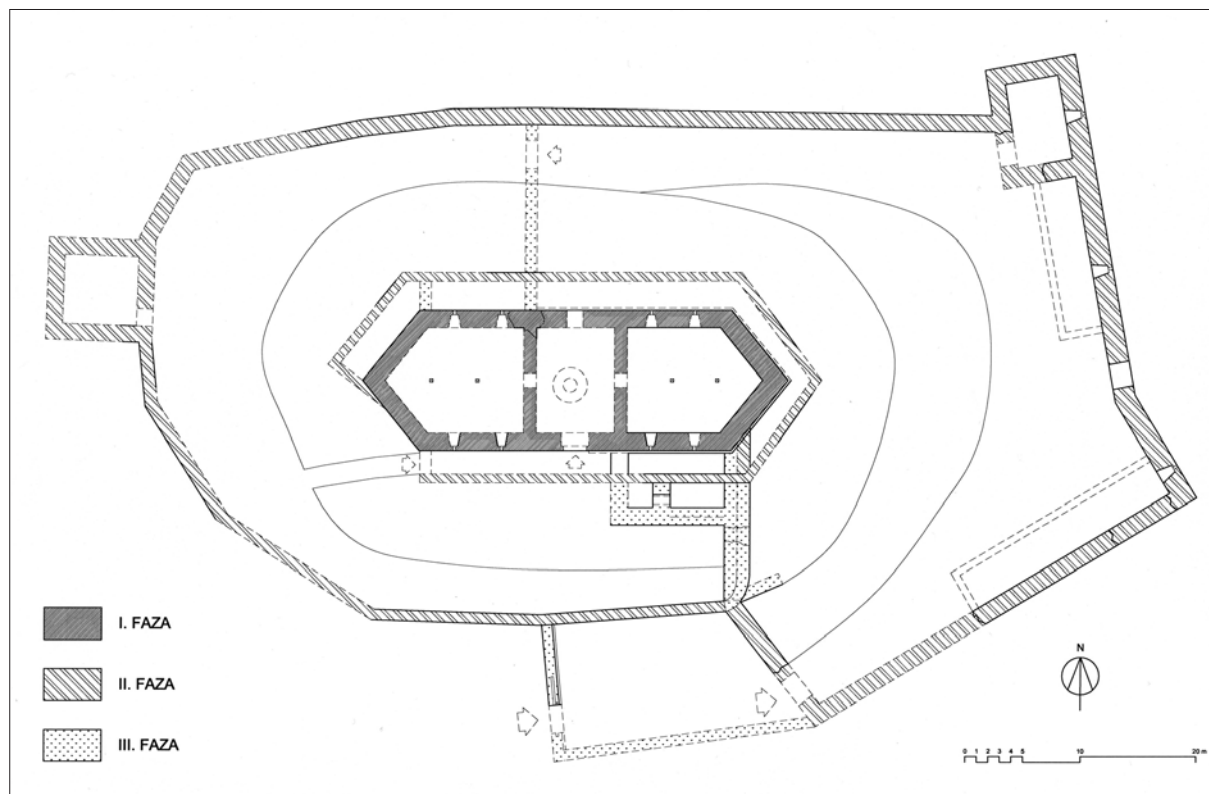
⁴⁷ Drobne najdbe vključujejo zlasti kuhinjsko in namizno lončenino, steklenino, orodje, okovje, orožje, nakit in druge elemente noše, ostanke tkanine, nabožne predmete, svetila in lončene pečnice.

⁴⁸ O tem pričajo odkriti ostanki uvoženega reprezentativnega poslikanega namiznega keramičnega posodja, dokaj velikega števila steklenih kozarcev, okrasnih okov pasov iz bakrovih zlitin, predmetov iz barvnih kovin in figuralne pečnice.

⁴⁹ Najdbe poznosrednjeveškega orožja in vojaške opreme z Waldenberka so datirane zlasti v pozno 15. stoletje in zgodnje 16. stoletje. Gre zlasti za značilne pušične osti, kroglice, ploščice brigandin, košček verižnine, kovinski zaključek nožnice, ostrogo in fragment ročnega topa ali arkebuze. Glej: Lazar, Vloga gradu, str. 456–457; prim. Lazar, *Vitezi*, str. 107–108.

⁵⁰ Lozar Štamcar, *Gotika*, str. 317–321; Ravnik-Toman, *Kratek zapis*, str. 248–249; Predovnik, *Die Burg Waldenberg in Oberkrain*, str. 207–216; Predovnik, *Arheološka dediščina s Pustega gradu*, str. 16–17; Lazar, Vloga gradu, str. 456–457; Gros, *Gradovi grofov Ortenburskih*; http://arheologija.ff.uni-lj.si/raziskave/pusti_grad/. Veliko večino izkopanih predmetov sedaj hranita Gorenjski muzej Kranj (več kot 2350) in Narodni muzej Slovenije (76). Najdbe doslej še niso bile celovito obravnavane in objavljene.

⁵¹ Usmeritev grajske zasnove ne ustreza glavnim smerem neba. Zaradi potrebe po razumljivejših opredelitvah sem oznake za smeri neba v tem prispevku enotno prilagodil usmeritvi grajske zasnove. Za severovzhodno smer v tem prispevku uporabljam oznako sever, za severozahod – zahod, za jugozahod – jug in za jugovzhod – vzhod.

Tloris gradu Waldenberg z označenimi fazami stavbnega razvoja (risal: Igor Sapač, 2016).

nekdanje grajske celote so ostale razmeroma obsežne razvaline, ki na nekaterih mestih še vedno segajo skoraj do prvotne višine zidovja. Tlorisna zasnova je v celoti ohranjena in razpoznavna. Celoto sestavljata na vrh grebena postavljeno podolžno grajsko jedro, ki je približno 37 metrov dolgo in 12 metrov široko, in dokaj veliko zunanje grajsko dvorišče, ki leži približno 10 metrov nižje od jedra in ki je zasnovano na naravnemu terenu prilagojeni nepravilni talni ploskvi, ki se približuje pravokotniku v izmeri približno 86×43 metrov.

Grajsko jedro je zasnovano na simetrični šestekotni talni ploskvi, ki je sestavljena iz pravilnega pravokotnika in dveh trikotnikov na njegovih krajših straneh. Naravno najslabše zaščiteni stranici sta bili klinasto oblikovani. Obodno zidovje je na vseh šestih straneh debelo približno 1,5 metra oziroma s talnim podzidkom 1,7 metra in zgrajeno iz srednje velikega grobo obklesanega lomljenega kamnja, postavljenega v dokaj pravilne plasti. Stiki med večjimi kamni so na zunanji strani zidovja zapolnjeni z manjšimi kamni, kar kaže, da zidovje najverjetneje ni nastalo prav dolgo pred prvo omembo gradu. Obodno zidovje je v glavnem ohranjeno skoraj do vrha pritličja, a z notranje stani je zasuto. Samo klinasti vzhodni zaključek, ki je bil brez okenskih ali vratnih odprtín, v pretežni meri še vedno sega skoraj do višine vrha drugega nadstropja. Čeprav je notranji zidni plašč tudi tam večinoma že oddrobljen, se zdi, da je se je debelina zidov-

ja v drugem nadstropju stopničasto stanjšala in da je bila na tako oblikovani zidni polici nameščena lesena tramovna medetažna konstrukcija. Precejšnjo višino dosega tudi ozek koničasti segment severne oziroma severovzhodne obzidne stranice, kjer je na notranji strani viden nastavek nekdanje zahodne prečne stene grajskega jedra. Na južni in vzhodni strani je obodno obzidje spodaj opremljeno s talnim podzidkom, ki sega približno 20 centimetrov navzven in je približno v višini (zasutih) predvidenih tal pritličja zaključen s poševno zidano kamnito ploskvijo. Nekoliko drugačna struktura zidave kaže, da so s talnim podzidkom sekundarno, najverjetneje ob zniževanju terena v povezavi z urejanjem medzidja, okrepili starejše obodno zidovje grajskega jedra na jugovzhodni strani.⁵² Na obeh daljših straneh obodnega zidovja grajskega jedra so vidni ostanki pritličnih odprtín s segmentnoločno obokanim ostenjem; najverjetneje so to sledovi svetlobnih lin, ki pa nikjer več nimajo ohranjenih kamnitih okvirov. Vhod v grajsko jedro je bil sredi južne stranice; sedaj je do vrha zasut z ruševinskim materialom, a je njegovo pozicijo še mogoče slutiti. Upošteva se obseg zasutja smemo predvidevati, da je bila vratna odprtina široka približno 2 metra in

⁵² Tovrstni talni zidci so v slovenskem prostoru značilni zlasti v obdobju gotike po sredini 13. stoletja. Pogosti so na cerkvenih stavbah, na grajskih stavbah pa so redkejši. Omeniti je treba zlasti osrednja stolpa gradov Višnja Gora in Rihemberk na Goriškem.

Pogled na razvaline grajskega jedra z jugozahodne strani (foto: Igor Sapač, 2016).

Pogled na razvaline grajskega jedra s severozahodne strani (foto: Igor Sapač, 2016).

da je bil kamniti prag portala na nivoju tal dvorišča na sredini grajskega jedra.

Grajsko jedro je imelo v osrednjem delu dva vzporedna prečna zidova, ki sta bila postavljena pravokotno na daljši stranici obodnega obzidja in med seboj razmaknjena približno 6,7 metra. Zidova sta debela približno 1,1 meter in ohranjena skoraj do vrha pritličja, a povsem zasuta z ruševinskim materialom.

Njun potek je mogoče slutiti med gruščem. Viden je vezani stik zahodnega prečnega zidu in severne stranice obodnega obzidja, ki dokazuje da je prečni zid nastal hkrati z obzidjem. Vse kaže, da je bilo med prečnima zidovima sprva majhno obzidano notranje grajsko dvorišče s skoraj kvadratno talno ploskvijo in da sta proti dvorišču zamejevala grajski bivalni poslopji – palacija, ki sta bila postavljena ob klinasta zaključka jedra, simetrično glede na notranje dvorišče, in ki sta imela skoraj povsem enako veliki peterokotni talni ploskvi. Notranje dvorišče je bilo dostopno skozi omenjeni zasuti prehod v južnem obzidju in vhoda v bivalni poslopji sta bila najverjetneje levo in desno od tega prehoda. Bivalni poslopji sta, tako kakor notranje dvorišče, z ruševinami neenakomerno zasuti do višine nekdanjih stropnih konstrukcij nad pritličjem, torej skoraj 4 metre nad nekdanjimi tlemi. Po ostankih obodnega zidovja na severni in vzhodni strani smemo sklepati, da sta bivalni poslopji nad pritličjem sprva obsegali vsaj dve zidani nadstropji.

Struktura zidave vrhnjega dela jugovzhodne stene vzhodnega klinastega zaključka grajskega jedra in pogled na razvaline grajskega jedra s severovzhodne strani (foto: Igor Sapač, 2016).

Zasuto pritliče grajskega jedra gotovo skriva številne podatke o nekdanji stavbni zasnovi in o življenju v njej.

Grajsko jedro je na severni, vzhodni in južni strani koncentrično tesno obdano z nizkimi ostanki vzporednega zidovja, ki je debelo samo okoli 75 centimetrov in z notranjim licem od obodnega zidu jedra odmaknjeno približno 1,9 metra. Zidovje je postavljeno na pobočje grajskega jedra, a dokaj slabo ohranjeno in njegovi ostanki so v precejšnji meri zasuti. Dokaj dobro je razpoznavno ob vzhodni strani grajskega jedra, kjer vzporedno obteka klinasti zaključek, in na južni strani, kjer so pozneje nanj naslonili omenjeni podkleteni južni prizidek grajskega jedra. Struktura zidave kaže, da je najverjetneje nastalo hkrati s talnim podzidkom obodnega obzidja grajskega jedra. Zid je bil najverjetneje vseskozi razmeroma nizek in je imel predvsem funkcijo eskarpnega zidu, kljub temu pa je z vrhnjim delom presegal višino zunanjega grajskega obzidja; to kaže Valvasorjeva upodobitev iz okoli leta 1678 z dobro vidnimi tremi koncentričnimi grajskimi obzidnimi obroči. Zid je varoval zidovje grajskega jedra pred spodkopavanjem. S postavitvijo zidu je nastalo tesno notranje grajsko medzidje, ki pa ni bilo neprekinjeno prehodno; na jugovzhodnem vogalu jedra je ohranjen prečni zid, ki brez cezure izhaja iz talnega podzidka obodnega obzidja grajskega jedra

in je imel nazadnje funkcijo vzhodnega fasadnega zidu omenjenega južnega prizidka grajskega jedra. Vse kaže, da je ta zid nastal hkrati z medzidjem in da je ločeval vzhodno in južno medzidje. Južno medzidje je varovalo vhod v grajsko jedro in dostop vanj je bil najverjetneje urejen na njegovem zahodnem koncu, ob zahodnem klinastem zaključku grajskega jedra. Vzhodno medzidje je brez ločnice prehajalo v severno medzidje in je bilo najverjetneje dostopno skozi prehod na severni strani notranjega grajskega dvorišča.

Na vzhodni del južne obzidne stranice grajskega jedra je tik ob domnevnem vhodu v grajsko jedro prislonjen omenjeni južni prizidek, ki tvori ločnico med južnim in vzhodnim medzidjem in v katerem so leta 1993 potekala arheološka izkopavanja. Zasnovan je na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno 6 × 12 metrov in njegova notranjščina je z dvema stenama predeljena na tri dele. Nad kletjo v južni polovici prizidka je bila nekoč še ena etaža, ki pa je sedaj v celoti porušena. Arheološke raziskave so pokazale, da je prizidek nastal v dveh stavbnih fazah in da je torej pri razvoju stavbne zasnove gradu Waldenberg treba razlikovati vsaj tri stavbne faze. Prizidek je nastal z naslonitvijo na južno steno grajskega jedra, vzhodno od vhoda v grajsko jedro, z naslonitvijo na prečni zid med južnim in vzhodnim medzidjem, ki se

Visoka jugovzhodna stena vzhodnega klinastega zaključka grajskega jedra, območje vzhodnega medzidja in nižja vzhodna stena južnega prizidka grajskega jedra (foto: Igor Sapač, 2016).

nadaljuje proti jugu do zunanjega grajskega obzidja, in z vključitvijo vzhodnega dela nekdanjega južnega medzidja. Struktura zidave in vezani stik med prečnim zidom medzidja in južno steno prizidka kažeta, da so med gradnjo prizidka starejši prečni zid medzidja v glavnem podrli in ga nadomestili z novim, močnejšim, debelim kar 2,2 metra. To dokazuje tudi jugovzhodni vogal severnega prostora, kjer je vidno, da so novi močnejši vzhodni zid prizidka naslonili na starejši južni zunanji zid medzidja. S širitvijo proti jugu so podvojili površino tistega dela južnega medzidja, ki so ga zakrili s prizidkom. Struktura zidave tistih sten, ki o nastale skupaj s prizidkom je iz manjših lomljencev, ki niso postavljeni v plasteh, in to kaže, da je nastala dokaj pozno, v 15. ali 16. stoletju. Debelina zidovja kaže, da je nastalo v obdobju, ko se je uveljavila uporaba ognjenega strelnega orožja. Prizidek ima tri različno oblikovane in različno velike pravokotne prostore; dolžina severnega, ki je nastal na območju južnega medzidja, znaša toliko kot skupna dolžina obeh južnih prostorov in debelina predelne stene med njima. Stena med severnim prostorom in južnima prostoroma je del zunanjega obzidja nekdanjega južnega medzidja in debela je 75 centimetrov. Na to steno pravokotno sekundarno prislone predelna stena med južnima prostoroma je enkrat debelejša – kar 150 centimetrov; na sredini jo predira 15 centimetrov ozka pravokotna reža. Prvotna funkcija te reže, ki v zgornjem delu prehaja v večjo odprtino, ni pojasnjena.⁵³ Zdi se, da je služila za namestitev lesene nosilne konstrukcije stopnišča iz globljega večjega jugovzhodnega prostora v skoraj 2 metra nižji višjeležeči manjši jugozahodni kletni prostor prizidka; vse kaže, da je bil nad režo na mestu sedanje večje odprtine na južnem koncu predelne stene tik pod stropom 70 centimetrov široki prehod v jugozahodni prostor. Arheološke raziskave so nad grobo ometanim jugovzhodnim kletnim prostorom prizidka razkrile sledove masivne lesene stropne konstrukcije, ki je pokrivala pravokotno površino v izmeri 2,1 × 4,7 metrov; dve vzdolžni vzporedni sredinski gredi s presekom 35 × 40 centimetrov sta opirali kar 16 tesno skupaj postavljenih prečnih tramov s presekom 15 × 20 centimetrov.⁵⁴ Ta izjemno močna stropna konstrukcija kaže, da je moral strop nad seboj nositi precejšnjo težo; pomisliti je mogoče na topove. Tla kleti v tem prostoru so zaradi padajoče oblike naravne skalne osnove eno etažo nižje od predvidenih tal pritličja grajskega jedra in za približno 2 metra nižje od tal v jugozahodnem prostoru prizidka. Nivo tal v prostoru nekdanjega medzidja zaradi novjših izkopavanj ni več razpoznaven. Zdi se, da je bila tam nad nivojem tal medzidja pozneje

nasuta rampa, ki je omogočala prehod iz medzidja pred vhodom v grajsko jedro do nivoja lesene stropne konstrukcije nad kletnima prostoroma. Arheološke raziskave so v tem prostoru razkrile dve hodni površini; mlajša je bila opremljena z estrihom.⁵⁵ Vsekakor v prostoru medzidja na območju južnega prizidka ni bilo lesene medetažne konstrukcije, saj na južni steni grajskega jedra ni vidnih tramovnic. Edini prehod v prizidek je bil najverjetneje v severnem delu njegove zahodne stene, domnevno približno v višini vhoda v grajsko jedro. Z gotovostjo tega ni mogoče ugotoviti; zahodni del prizidka je podrht skoraj do temeljev in ostanki so v glavnem zasuti. Stik vzhodne stene prizidka in jugovzhodnega vogala grajskega jedra kaže, da je nad kletno etažo južne polovice prizidka najverjetneje obstajala samo še podstrešna poletaža, visoka približno 3 metre; najverjetneje je imela obrambno funkcijo in je bila opremljena s cinami ali strelnimi linami. Takšen sklep omogočata tudi sled omenjene masivne stropne konstrukcije nad jugovzhodnim kletnim prostorom in stopničasto za polovico stanjšani južni zid prizidka nad kletno etažo. Vse kaže, da je imel južni prizidek v celoti obrambno funkcijo in da je njegova kletna etaža najverjetneje služila kot grajska orožarna oziroma je imela značaj kazemata. Zdi se, da je bila klet dostopna samo preko lesenega stopnišča iz vrhnje etaže prizidka. Da je bilo v jugovzhodnem delu prizidka stopnišče do kleti, lahko kažejo tudi sledovi omenjenih dveh masivnih vzporednih gred. O obliki strešne konstrukcije prizidka moremo zgolj ugibati; ker se tudi zahodni zid prizidka naslanja na južno steno grajskega jedra smemo domnevati, da je bilo pokrito tudi območje južnega medzidja na severni strani obeh omenjenih kletnih prostorov prizidka. V tem primeru je najbolj verjetno, da je bil južni prizidek pokrit s strmo trikapno streho, ki se je na severni strani naslanjala na južno stran grajskega jedra.

Južni prizidek grajskega jedra se z jugovzhodnim vogalom navezuje na zunanje grajsko obrambno obzidje. Čeprav je to obzidje na nekaterih mestih do tal porušeno, je še vedno dobro razpoznavno, da je do opustitve gradu neprekinjeno, koncentrično oziroma polžasto, obdajalo grajsko jedro. Iz vzhodne stene južnega prizidka se obzidje brez cezure nadaljuje proti jugu in se nato v zaobljenem vogalu za 90 stopinj obrne proti zahodu ter v nadaljevanju v čedalje večji oddaljenosti obkroži grajsko jedro na jugu, zahodu, severu in vzhodu. S tem obzidjem zamejeno razsežno zunanje grajsko medzidje ima značaj zunanjega grajskega dvorišča, ki se položno spušča od zahoda proti vzhodu in ki z velikim obsegom kaže, da

⁵³ Prim. Ravnik-Toman, Kratek zapis, str. 249. Podobna reža je vidna na južnem koncu vzhodne stene severnega prostora prizidka.

⁵⁴ Ravnik-Toman, Kratek zapis, str. 249.

⁵⁵ Predovnik, Die Burg Waldenberg in Oberkrain, str. 212. Pod hodno površino so med arheološkimi raziskavami odkrili tudi jašek, ki je skozi nekdanje zunanje obzidje medzidja povezoval severni in jugovzhodni prostor prizidka. Jašek so sekundarno na severni strani zasuli in vhod vanj v jugovzhodnem prostoru zazidali in ometali.

Struktura zidave na zunanji strani vzhodne stranice zunanjega grajskega obzidja (foto: Igor Sapač, 2016).

so se tu odvijale številne pomožne grajske dejavnosti. Zunanje obzidje je večkrat zalomljeno in na južni ter zahodni strani debelo okoli 90 centimetrov, na severni strani 140 centimetrov, na vzhodni strani pa kar 160 centimetrov. Struktura zidave je povsod dokaj enotna, iz obklesanih lomljencev v dokaj ravnih plasteh, kar kaže, da je zunanje grajsko obzidje nastalo po enotnem konceptu v eni stavbni fazi, a najverjetneje postopno v več gradbenih etapah. Cezure, ki bi kazale, da je nastalo v več stavbnih fazah, niso vidne. Obzidje je kot celota dokaj dobro ohranjeno. Na vzhodni strani v osrednjem delu še vedno sega skoraj do prvotne višine; manjka samo zidna krona – po analogijah smemo na vrhu domnevati zidane celine in prsobrane ter pokrit lesen povezovalni hodnik na notranji strani. Velika debelina in zelo kakovostna gradnja iz dokaj natančno obklesanih lomljencev, položenih v izravnanen plasti, kažeta, da so vzhodno obzidno stranico zasnovali v tradiciji romanskega stavbeništva, v 14. stoletju ali nemara že celo nekaj desetletij prej, kot ščitni zid na naravno najslabše zavarovani strani gradu. V spodnjem delu je imelo obzidje na vzhodni strani nekaj manjših lin, od katerih pa so ostale samo tri brezoblične luknje brez okvirov. Skozi sredinsko luknjo je sedaj mogoč prehod na zunanje grajsko dvorišče. Ta prehod je nedvomno nastal šele po opustitvi gradu; sprva dostopna pot do gradu zaradi obrambnih in drugih razlogov prav go-

tovo ni bila speljana čez vzhodni obrambni jarek in navkreber po strmi brežini jarka.⁵⁶ Vse kaže, da je bil dostop do gradu do njegove opustitve urejen na južni strani. Južno od južnega prizidka grajskega jedra je vogalni stik dveh najvišje ležečih obzidnih stranic na zunanji strani oblikovan na četrtrkrožni talni ploskvi in na ta posebni vogal se na južni strani navezuje še krajša 1,5 metra debela prečna obzidna stranica, ki je ohranjena samo v njenem severnem delu. V njenem porušenem južnem delu je bil do opustitve gradu umeščen edini prehod skozi zunanje obzidje. Od nekdanjega obzidnega prehoda proti velikemu vzhodnemu delu zunanjega grajskega dvorišča dvigajoča se široka pot je bila na severni strani proti grajskemu jedru zamejena s krajšim eskarpnim zidom, ki se je prav tako navezoval na omenjeni zaobljeni obzidni vogal; od tega eskarpnega zidu so ostali samo skromni zaraščeni ostanki. Približno 15 metrov zahodno od omenjene prečne obzidne stranice z nekdanjim preходом na zunanje grajsko dvorišče je približno vzporedno z njo postavljen še en prečni zid, ki je na severnem koncu v pravem kotu naslonjen na jugozahodno stranico zunanjega obzidja. Tudi ta prečni zid je ohranjen samo še v obsegu severne polovice, a v konfiguraciji terena je še mogoče slutiti, da se je na

⁵⁶ Za nekritično drugačno mnenje glej: Lavtižar, *Lipniški grad*, str. 33.

Notranja stran zahodne stene vhodnega obora s sledovi glavnega vhoda v grajski kompleks in stik te stene s starejšo južno stranico zunanjega obzidja (foto: Igor Sapač, 2016).

južnem koncu nanj navezoval sedaj povsem porušen zid, ki ga je vezal z vzporednim zidom, v katerem je bil prehod na zunanje dvorišče. Zahodni prečni zid je torej del nekdanjega obora oziroma cvingerja trapezaste talne oblike, ki je dodatno varoval prehod na zunanje grajsko dvorišče z zahodne strani. Na južnem koncu ostanka tega zidu je ohranjena globoka luknja kvadratnega prereza v izmeri približno 20×20 centimetrov; to je odprtina za nekdanji leseni vrtni zapah, ki dokazuje, da je bil pred opustitvijo gradu na tem mestu zunanji glavni vhod grajskega kompleksa. Na notranji (vzhodni) strani je zid v zgornjem delu, približno od višine odprtine zapaha navzgor, za 20 centimetrov stopničasto stanjšal. Spodnji del zidu s pragom portala je zasut z ruševinami. Na severnem koncu tega zidu je lepo razpoznaven cezurast stik z jugozahodno stranico zunanjega obzidja, ki kaže, da so obor pred vhodom na zunanje dvorišče sekundarno prislonili na starejše zunanje grajsko obzidje. Zid obora ima povsem drugačno strukturo kamnite zidave od starejšega obzidja; poleg apnenčastih kosov je vgrajenega tudi veliko rumenkastega lehnjaka in lomljenci različnih velikosti so pomešani oziroma niso postavljeni v plasti. Zidovje obora je v primerjavi z zunanjim obzidjem torej bistveno manj kakovostno

in kaže, da ni moglo nastati pred 15. stoletjem ter da so ga najverjetneje zgradili v naglici. Pred vhodom v obor je bil sprva morda krajši obrambni jarek, podoben jarkom z dviznimi mostovi pred glavnimi vhodi sosednjih gradov Bled, Kamen in Škofja Loka. Tega ni mogoče z gotovostjo ugotoviti, ker je območje visoko zasuto z ruševinskim materialom.

Vsekakor je bil dostop v grajski kompleks z zahodne strani odlično zavarovan. Portala v obeh prečnih zidovih je bilo mogoče dobro nadzorovati z južne stranice zunanjega obzidja in v tlorisnem poteku izveden stopničast zamik južne stranice zunanjega obzidja je omogočil optimalno obrambo grajskih vrat. Ureditev obora je obrambno sposobnost še bistveno povečala. Napadalci so se morali vходу približati po stezi mimo zahodne polovice južnega obzidja, od koder so jih lahko branilci zlahka obvladovali. Za prehodom skozi zunanje obzidje je glavna grajska pot grajsko jedro v polžasti obliki obkrožila na vzhodni, severni in zahodni strani ter se končala na zahodnem koncu južnega medzidja. Od tam je bila nato speljana po položni rampi navzgor skozi južno medzidje do glavnega vhoda v grajsko jedro v njegovi južni obodni stranici. Za dostop do grajskega jedra je bilo torej to treba v celoti obkrožiti, kar je bila za

grajske branilce seveda velika prednost. Južno od južnega prizidka grajskega jedra je bilo zunanje dvorišče prekinjeno s prečnim zidom, ki ima v spodnjem delu značaj eskarpe in ki ga zaključuje omenjeni četrtrkrožni zaobljeni vogal. Natančnejši ogled kaže, da skozi ta prečni zid sprva ni bilo prehoda in da je sedanja odprtina nastala šele z nasilnim rušenjem zidovja po opustitvi gradu. Morda je pred opustitvijo gradu stal tudi prečni zaporni zid, ki je ločeval severni in zahodni del zunanjega dvorišča in omogočal dodatni nadzor dostopne poti do grajskega jedra; njegov domnevni nastavek v podaljšku dvoriščne stene zahodne bivalne stavbe grajskega jedra je viden na načrtu gradu, ki ga je leta 1967 izdelal arhitekt Peter Fister.⁵⁷

Zunanje grajsko obzidje je bilo na dveh najboljših izpostavljenih straneh, proti zahodnemu in vzhodnemu obrambnemu jarku, okrepljeno z dokaj velikima oglatima stolpoma; sedaj sta skoraj povsem porušena, a še je vidno, da sta bila zasnovana na približno pravokotnih talnih ploskvah v izmeri okoli 8 × 9 metrov in na notranji strani obzidja zaprta z zidom. Debelina zidovja stolpov v pritličju je znašala poldrugi meter. Odsotnost zidnih cezur dokazuje, da sta stolpa nastala hkrati z obzidjem. Z enim stolpom so zavarovali severovzhodni vogal grajskega kompleksa in omogočili nadzor nad vhodnim jarkom ter potjo ob severni stranici zunanjega obzidja, drugi stolp pa je zavaroval zahodni grajski jarek in je omogočal nadzor do gradu z zahodne strani. O višini stolpov moremo zgolj ugibati. Glede na debelino zidovja in Valvasorjevo upodobitev smemo sklepati, da nista bistveno presegala višine obzidja. Po analogijah sodeč sta bila na vrhu opremljena s cinami ali z leseno obrambno konzolno poletažo. Primerljiv triinpolnadstropni oglati obrambni stolp se je ohranil v zunanjem obzidju gradu Mirna na Dolenjskem; najverjetneje je nastal pred letom 1337. Stolpa sta, zlasti pri pogledih na grad iz radovljiške smeri, na koncih simetrično uravnovežila kompozicijo grajskih stavbnih mas in uokvirjala dominantni simetrični glavni bivalni stavbi v grajskem jedru.

Na notranjo stran zunanjega grajskega obzidja so najbrž kmalu po njegovem dokončanju začeli prislanjati razne nizke pomožne stavbe s pultnimi strehami. Tam so gotovo uredili bivalne prostore za služinčad in vojake, hleve, kašče in kovačijo. Ostanki teh stavb niso več vidni, a njihov obstoj je nesporen, saj so bile nujne za normalno funkcioniranje gradu. Približno 14 in 19 metrov dolga ter 4 metre široka izravnana platoja ob vzhodni in jugovzhodni obzidni stranici kažeta, da sta najverjetneje tam stali daljši grajski pomožni poslopji.

Hkrati s postavitvijo zunanjega grajskega obzidja so izkopali tudi oba široka prečna obrambna jarka in z njim so ločili grajski kompleks od drugih delov gre-

bena. Po ureditvi jarkov je bil dostop do gradu mogoč samo po stezi z zahodne strani; sedaj je zaradi erozije tal in ruševinskih nasutij skoraj povsem zabrisana.

Vse kaže, da grajski kompleks ni bil omejen zgolj na območje med prečnima jarkoma, marveč so nekatera stranska poslopja stala tudi zunaj tega območja. Okoli 200 metrov severozahodno od gradu je na grajskem grebenu dominantna kopa z umetno izravnanim platojem, ki ima približno kvadratno obliko z dolžino stranice 10 metrov. Zidovje na platoju ni vidno, njegova velikost in položaj pa opravičujeta domnevo, da je tam stal značilni visokosrednjeveški grajski izpostavljeni stolp – propugnakul. Tovrstni stolpi so bili tudi na Gorenjskem zelo pogosti; dokumentirani so v Škofji Loki na Kranclju, v kompleksu gradu Kamen pri Begunjah, na obeh gradovih v Kamniku in ob Novem gradu nad Preddevorom, kjer sta najverjetneje stala kar dva takšna stolpa. Približno kvadraten manjši izravnani plato je na območju Waldenberka razpoznaven tudi na grebenu tik ob vzhodnem robu vzhodnega obrambnega jarka; tudi tam ni vidnih sledov zidovja, a zdi se da bi tudi tam mogla stati kakšna obrambna zgradba. Poleg dislociranih obrambnih objektov je imel grad tudi dislocirano gospodarsko pristavo v dolini; literatura navaja, da je na Spodnji Lipnici stala waldenberška grajska gospodarska pristava s hlevi.⁵⁸

Interpretacija stavbnega razvoja gradu Waldenberk

1. faza: ganerben grad v poznem 12. stoletju in v prvi polovici 13. stoletja

Najstarejši del grajskega kompleksa je grajsko jedro in vse kaže, da so še pred koncem 12. stoletja, vsekakor pa pred prvo listinsko omembo leta 1228, zgradili celotno osnovno šesterostranično obodno obzidje jedra ter z njim povezani prečni steni znotraj oboda.⁵⁹ Kakovostna gradnja, dokaj nenavadna tlorisna zasnova in geometrično popolnoma pravilna oblika simetrične talne ploskve kažejo, da sta bili na-

⁵⁸ Kunej, *Kamna Gorica*, str. 180.

⁵⁹ Struktura zidave s srednje velikim grobo obklesanim lomljenim kamenjem, postavljenim v dokaj pravilne plasti in popolnjenim z manjšimi stičnimi kamni, omogoča datacijo v pozno 12. stoletje. Prim. Stopar, *Gradovi*, str. 91. Struktura zidave se sicer razlikuje od značilne pravilnejše romanske zidave iz klesancev, ki jo je mogoče videti na zunanjem obzidju bližnjega gradu Bled. Prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 18, 19. A po drugi strani je mogoče v spodnjem delu prvotnega palacija na ortenburškem gradu Kamen pri Begunjah, ki je tudi glede na značilne ogelnike iz lehnjaka najverjetneje nastal nekaj desetletij za Waldenberkom, v prvi polovici 13. stoletja oziroma malce pred prvo omembo leta 1263, videti z vidika romanske idealnotipične strukture kamnite zidave še bistveno bolj nepravilno zidavo iz večjih in manjših lomljenecv v širokih izravnalnih plasteh. Prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 79, 86. Strukturo zidave grajskega jedra Waldenberka je smiselno primerjati tudi z zidavo druge faze gradu Gutenberg nad Tržičem. Prim. *Grajske stavbe*, 6, str. 54–56.

⁵⁷ ZVKDS OE Kranj: Zbirka načrtov; prim. Žontar in Zupančič, *Terenske raziskave gradov na Gorenjskem*, str. 30.

črtovanje in gradnja gradu izpeljani zelo premišljeno in skrbno.⁶⁰ Vsekakor je takšen pristop h gradnji na-

⁶⁰ V slovenskem in srednjeevropskem okviru je zasnova gradu Waldenberg dokaj osamljen primer. V okviru nekdanje dežele Kranjske je z Waldenberkom še najbolj primerljiva zasnova gradu Čušperk pri Grosupljem na Dolenjskem. V srednjeevropskem okviru je smiselna primerjava z gradom Finstergrün na Salzburškem v Avstriji. Čušperk je v listinah izpričan od leta 1220 (Kos, *Gradivo*, V, št. 310). Dušan Kos domneva, da so ga zgradili Auerspergi okoli leta 1160/1170 (Kos, *Vitez in grad*, str. 117). Glede na stavbno zasnovo se zdi bolj verjetno, da je nastal konec 12. stoletja oziroma ne prav dolgo pred prvo omembo iz leta 1220. Leta 1248 ga je pridobil Herman II. grof Ortenburški († 1256) in ortenburška posest je ostal do leta 1418 (Kos, *Vitez in grad*, str. 117). Grad so na začetku 17. stoletja opustili, a zaradi odročne lege so razvaline vrh skalnega grebena še vedno razmeroma dobro ohranjene. Na sredini območja, ki ga obdaja mlajše zunanje grajsko obzidje iz 16. stoletja, je še povsem razvidna grajska obodna zasnova iz 12. stoletja; njena približno 44 metrov dolga in 12 metrov široka talna ploskev je na obeh koncih klinasto zaključena. Obodno zasnovo so sestavljale tri zaporedno nanizane stavbne sestavine: palacij na jugu, obzidano manjše dvorišče na sredini in bergfrid na severnem koncu. Takšno razporejeno obliko in zaporedno nizanje stavbnih mas je narekovala oblika ozkega in dolgega vrha grebena. Vse kaže, da je opisana tridelna grajska zasnova nastala po enotnem konceptu, v eni stavbni fazi, a najverjetneje v več gradbenih etapah. Od Waldenberka se razlikuje zlasti po tem, da ima namesto drugega palacija bergfrid in je s tega vidika bolj podoben gradu Finstergrün na Salzburškem v Avstriji. Čušperk pač ni bil ganerben grad tako kakor Waldenberg. Obodne stene na Čušperku so, tako kakor tudi na Waldenberku, zgrajene iz deloma obklesanih apnenčevih lomljencev. Palacij je dolg do 18 metrov, širok 12 metrov in še dokaj dobro ohranjen; njegovi vzdolžni steni še vedno dosegata višino začetka drugega nadstropja. V pritličju in prvem nadstropju je zidovje palacija debelo 1,4 metra, v drugem nadstropju pa je za polovico stanjšano. Arhitekturni členi niso ohranjeni, še vedno pa je razpoznavno, da sta imeli vzdolžni steni v nadstropjih po dve okenski osi in, da je bila notranjščina opremljena z ravnimi lesenimi stropi. Krajši stranici palacija sta do tal porušeni in klinasti zaključek na južni strani ni več povsem razviden. Dvorišče med palacijem in bergfridom je bilo tako kakor waldenberško dvorišče dokaj tesno in dolgo samo 13 metrov; na obeh bočnih straneh ga je zapiralo obodno obzidje in v vzhodni bočni steni v višini tal pritličja je še sedaj viden glavni vhod v romanski grad. Portal tega vhoda je bil najverjetneje širok 1,5 metra in visok okoli 3 metre. Sekundarno so pred portalom na zunanjo stran obodnega obzidja prizidali pravokotni vhodni stolp. Na notranjem dvorišču sprva ni bilo zidanih stavb, pozneje pa so z naslonitvijo na zahodni zid zgradili dve manjši stavbi; spodnji deli njunih zidov so še vidni. Ni mogoče povsem izključiti možnosti, da so v 15. ali 16. stoletju notranje grajsko dvorišče v celoti izzidali in ga pokrili s streho. Visoki bergfrid na severnem koncu zasnove je bil z ostrim kotom obrnjen proti glavni poti do gradu; gotovo je bil izjemno mogočen, a od njega je ostalo samo zidovje v pritličju. Stolp s klinasto izoblikovano severno stranico so postavili na peterokotni talni ploskvi, njegovo zidovje je bilo pri tleh debelo 2,5 metra, vhod vanj pa je bil urejen v enem od nadstropij. Konec prve tretjine 16. stoletja so srednjeveško zasnovo gradu Čušperk koncentrično obdali z razmeroma obsežnim protiturškim obzidjem. Ob vznožju bergfrida je takrat nastala umetno izravnana večja ploščad, ki so jo uporabljali kot zunanje dvorišče. Na vzhodni strani so novo zunanje obzidje zavarovali z dvema polvaljastima stolpoma, ki sta bila na notranji strani odprta. Prehod skozi novo obzidje so uredili na zahodni strani in ga zavarovali z večjim stopničastim obzidnim zamikom. Obliko obzidja so prilagodili naravni izoblikovanosti terena in zato je dobilo tudi precej različne višine. Na vrhu so ob-

rekoval tudi izjemni pomen grajske lokacije ob so-točju obeh Sav in nad pomembno cesto, ki je skozi Lipniško dolino povezovala Bled in Škofjo Loko.⁶¹ Obliko gradu so odlično prilagodili naravni izoblikovanosti dolgega ozkega vrha grebena in obenem poskrbeli za optimalno obrambno sposobnost ter dovolj veliko bivalno udobje. Zato je grad že na začetku dobil nenavadno podolžno obliko talne ploskve s klinastima zaključkoma na koncih in obenem dve skoraj povsem enako veliki bivalni poslopji – palacija, med katerima je bilo dokaj majhno notranje dvorišče. Talni ploskvi waldenberških palacijev merita približno 150 kvadratnih metrov, kar je nekoliko manj od talnih ploskev palacijev značilnih večjih gradov iz 12. in 13. stoletja v slovenskem prostoru, ki v povprečju dosegajo velikost 200 kvadratnih metrov. Palacija sta s klinastima zaključkoma brez odprt in z dokaj masivnimi stenami prevzela tudi vlogo značilnega visokega močnega glavnega grajskega obrambnega stolpa – bergfrida, ki ga Waldenberg nikoli ni imel.⁶² Ker sta bila palacija nedvomno višja od obzidanega dvoriščnega prostora med njima, je grad v krajinski sliki učinkoval dovolj razgibano in je s približevanjem stilizirani obliki krone mogel odlično simbolizirati nadoblast plemstva v državi. Simetrična grajska zasnova z dvema enako oblikovanimi palacijama je v okviru srednjeevropske grajske dediščine dokaj nenavaden pojav in dokazuje, da je bil grad že na samem začetku zasnovan kot ganerb.⁶³ V vseh pogledih enakovredna palacija je najbolj smiselno interpretirati kot ločeni bivališči dveh, v listinah skupaj izpričanih, enakopravnih ortenburških ministerialnih gradiščanov; eden je najbrž skrbel za vojaško službo, drugi pa za upravljanje zemljiškega gospodstva. Manj verjetna se zdi domneva, da sta dva enaka palacija nastala kot ločeni bivališči bratov Henrika I. († 1192) in Otona II. († 1197) grofov Ortenburških.

Arhitekturna zasnova kaže, da sta bila bivalna in obrambna vloga grajske stavbe sprva povsem izenačeni. Izrazito utrdbeni značaj sta imela samo klinasta zaključka palacijev, ki sta bila oblikovana kakor grajska ščita. Zato prvotne grajske zasnove vsekakor

zidje zaključili s cinami in prsobrani, deloma ohranjenimi še sedaj, in lesenim povezovalnim hodnikom na notranji strani. Za obzidje so postavili več pomožnih poslopij. (Sapač, *Razvoj grajske arhitekture*, str. 33, 93) Podobnost zasnove Waldenberka in Čušperka je izjemna in vsekakor ni naključna. Brez nadaljnjih raziskav moremo zgolj ugibati, katerega od obeh gradov so zgradili prej, oziroma kateri je bil vzor za gradnjo drugega. Presenetljiva podobnost zasnove dokazuje, da so imeli Auerspergi in Ortenburžani v drugi polovici 12. stoletja tesne stike, kar potrjujejo tudi arhivske listine. (Prim. Tangl, *Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Erste Abtheilung*, str. 260, 265 sl.)

⁶¹ Prim. Gestrin, Radovljica, str. 517–518.

⁶² Odsotnost bergfrida dokazujejo oblika grajske tlorisne zasnove in debeline sten.

⁶³ V slovenskem prostoru sta z Waldenberkom primerljivi zasnovi ganerbnih gradov Hmeljnik pri Novem mestu in Vodriž v Mislinjski dolini, ki pa kljub enaki velikosti dveh parov palacijev nista tako zelo geometrično pravilni.

Pogled čez zahodni klinasti zaključek grajskega jedra proti blejskemu gradu z okolico (foto: Igor Sapač, 2016).

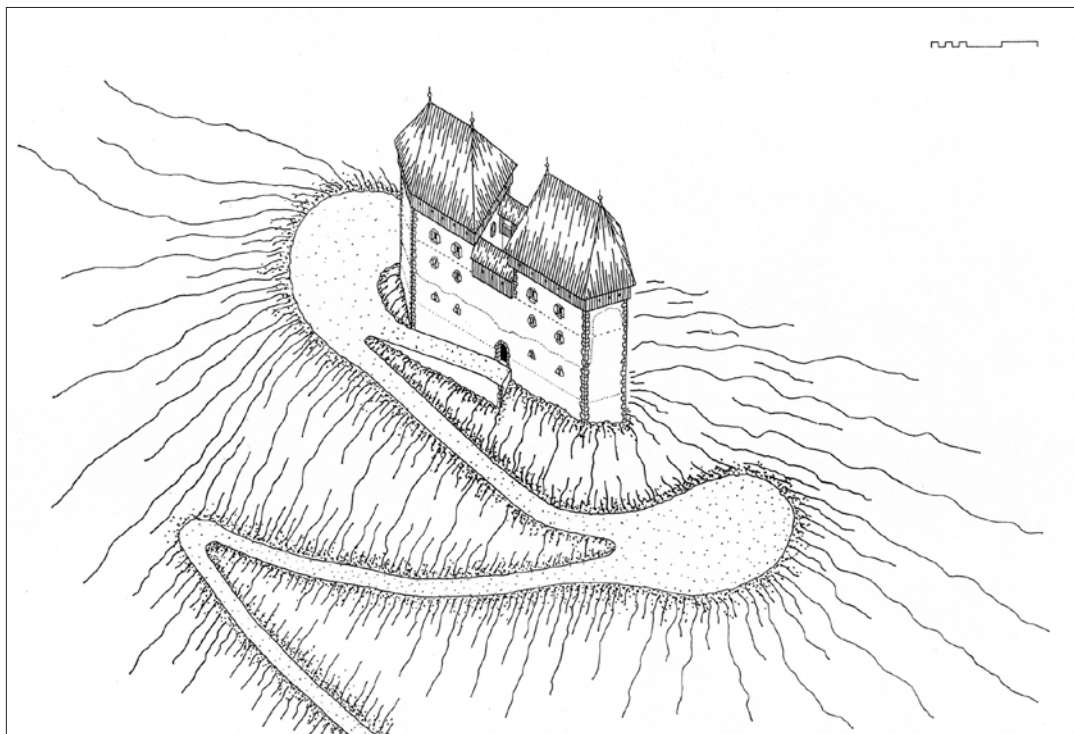
ni mogoče prvenstveno interpretirati z vojaškega vidika. Zdi se, da grad sprva še ni bil dodatno varovan z obrambnima jarkoma.⁶⁴ Notranjščina gradu je bila dostopna z južne bočne strani, skozi portal v višini tal pritličja. Do portala je bila morda speljana rampa. Za portalom je bilo dokaj tesno obzidano grajsko dvorišče, ki sta ga na vzhodu in zahodu zamejevala palacija, na severu in jugu pa grajsko obodno zidovje. Sredi dvorišča je bilo gotovo v skalno podlago usekana cisterna za zbiranje deževnice; brez nje si utrjenega gradu ni mogoče predstavljati. Upošteva je ustrezne analogije, denimo gradove Podsreda, Celje, Hmeljnik, Lož, Čušperk ali Finstergrün na Salzburškem v Avstriji, smemo sklepati, da sta bila severni in južni dvoriščni zid visoka približno 8 metrov in torej vsaj eno nadstropje nižja od palacijev ter na vrhu opremljena z leseno obrambno galerijo, ki je bila dostopna iz drugega nadstropja obeh palacijev. Klinasta zaključka palacijev sta bila brez odprtini, kar kaže ohranjeno zidovje na vzhodu grajskega jedra, in prevzela sta težišče grajske obrambe; ostri kot je mogel sovražnemu obstreljevanju kljubovati bistveno bolj učinkovito, kakor ravna čelna stena.⁶⁵ Svetlobne

odprtine so bile samo na dvoriščni stani in na bočnih straneh palacijev; domnevati smemo, da je imel vsak palacij na vsaki bočni strani po dve okenski osi. V pritličju so gotovo bile ozke pokončne line, v nadstropjih pa večja okna, v vrhnjem nadstropju morda celo bifore. Zelo verjetno je obstajal tudi kakšen sanitarni konzolni pomol – ajželj. Po analogijah smemo domnevati, da pritličje palacijev v notranjščini ni bilo povezano z nadstropji. Etaže so gotovo ločevali ravni leseni neometani tramovni stropi, ki so jih sredi prostora opirale lesene sohe. Tudi morebitne notranje predelne stene v palacijah so bile lesene. Palacija sta bila gotovo pokrita s strmo skodlasto streho, saj se je strešna opeka uveljavila šele v 16. stoletju. Ker grad ni imel bergfrida, smemo domnevati, da sta bila palacija na vrhu, med zgornjim nadstropjem in streho, opremljena z obrambno poletažo. Takšna poletaža, najverjetneje iz prve polovice 13. stoletja, je razpoznavna na razvaljenem palaciju bližnjega ortenburškega gradu Kamen pri Begunjah; nad drugim nadstropjem postavljena zidana poletaža je imela na zunanji strani

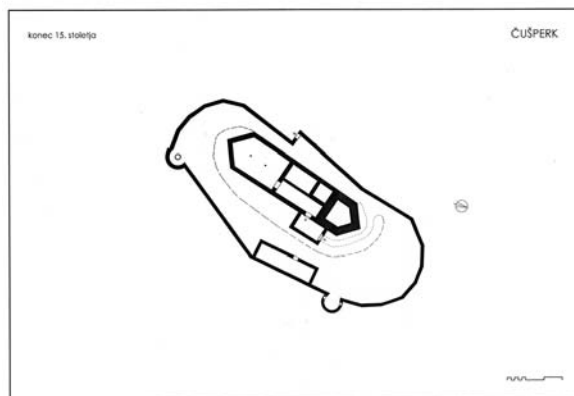
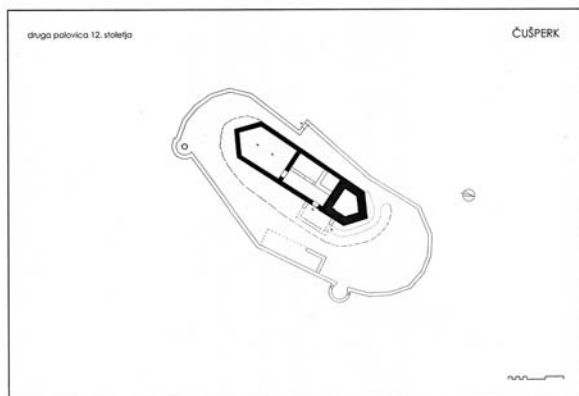
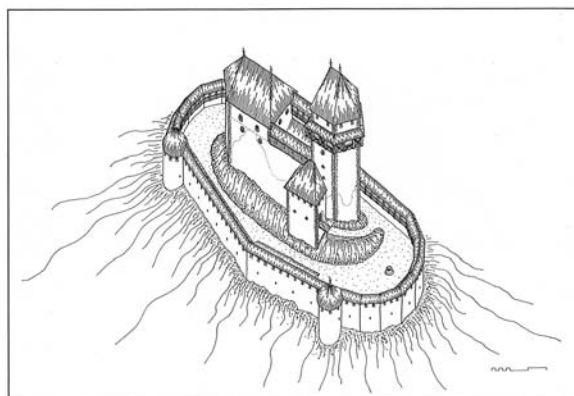
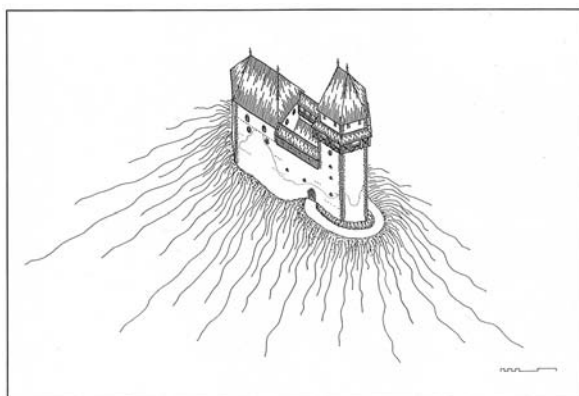
⁶⁴ S tega vidika je smiselna primerjava z drugimi dobro preučeni gradovi iz 12. in 13. stoletja, denimo, z gradovima Podsreda in Celje.

⁶⁵ Palaciji s klinastimi zaključki so sicer dokaj redki, a nikakor niso izjemen pojav. V slovenskem prostoru sta palacija z klinastima zaključkoma dokumentirana na gradovih Čušperk in

Vodriž. Bolj pogosti so visoki obrambni stolpi – bergfridi – s klinastimi zaključki in trikotnimi ali peterokotnimi talnimi ploskvami. V slovenskem prostoru so iz obdobja med 12. in 14. stoletjem dokumentirani na gradovih Čušperk, Rifnik, Salek, Planina pri Sevnici in (Slovenske) Konjice. Morda so stali tudi na srednjeveških gradovih Ranšperk pri Dobrni, Ekenštajn pri Velenju, Fala pri Mariboru in Irštajn pri Mislinji.

Grad Waldenberg v poznem 12. stoletju. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2004 in 2016).

Grad Čušperk konec 12. stoletja in sredi 16. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji in tlorisa (risal: Igor Sapač, 2002).

Pogled z zahodne strani na kopo, kjer je nekoč stal samostojni grajski izpostavljeni stolp – propugnacul (foto: Igor Sapač, 2016).

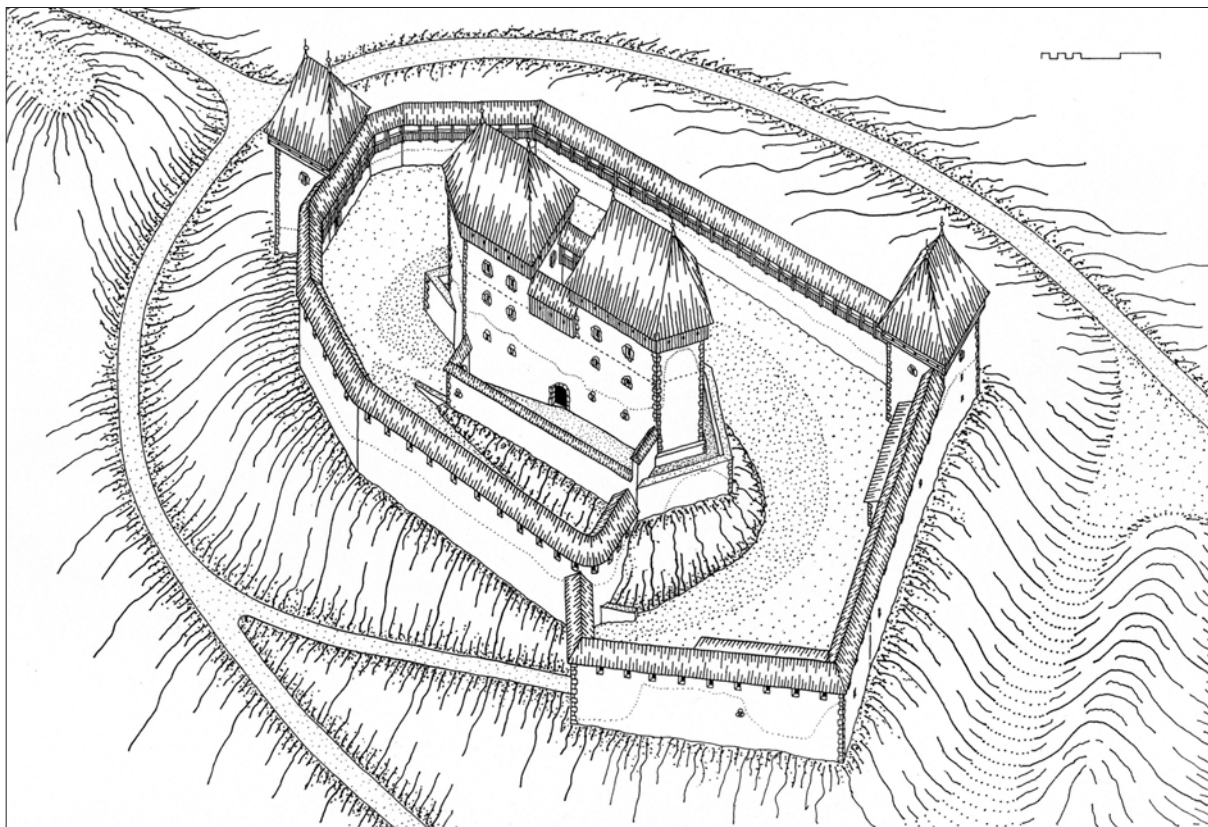
lesen konzolni obhodni hodnik, od katerega so se v višini vrhnjega zaključka okenskih ostenij drugega nadstropja ohranile dobro vidne tramovnice. Najverjetneje sta imela waldenberška palacija, tako kakor palacij na Kamnu in palaciji številnih drugih primerljivih gradov, nad pritličjem samo dve celi nadstropji. Ta sklep poleg ohranjenih ostankov zidovja omogočata tudi analiza debeline prečnih zidov proti notranjemu dvorišču in analiza Valvasorjeve upodobitve.

Tesno notranje grajsko dvorišče dokazuje, da je hkrati z zidano obodno grajsko zasnovo na Waldenberku moralo nastati tudi večje predgradje, ki je bilo najverjetneje urejeno ob glavni dostopni poti do gradu, nedaleč od obodne zasnove, in sprva obdano z lesnim plotom ali palisado. Manj verjetna se zdi možnost, da je bilo predgradje na podolžni ravnici severozahodno od obodne grajske zasnove, ob južnem vznožju kope z grajskim izpostavljenim stolpom. V predgradju so našle prostor vse tiste dejavnosti, za katere je za grajskim obzidjem zmanjkalo prostora. Na območju predgradja je gotovo stalo več nizkih lesenih stranskih grajskih poslopij, od katerih kajpak sedaj ni več razpoznavnih nobenih sledov. Stavbe v predgradjih srednjeveških gradov so največkrat postavljali tako, kot so narekovala trenutne potrebe in konfiguracija terena. Brez nadaljnjih arheoloških raziskav moremo zgolj uganiti, ali je že hkrati s prvotnim predgradjem nastal okop, na katerem je pozneje zrastle zunanje grajsko obzidje. Vsekakor izoblikovanost terena kaže, da je tudi vzhodno od obodne zasnove hkrati z njo že na začetku obstajala tudi večja ravnica, ki so jo pozneje na vzhodni strani okrnili z vkopom vzhodnega obrambnega jarka.

Gradnja grajskega kompleksa po skrbno premišljenem konceptu v okviru najstarejše stavbne faze je gotovo trajala več let. Pomisliti smemo, da jo je po letu 1197 dokončal šele sin Otona II. grofa Ortenburškega, Herman II. grof Ortenburški († 1256), v katerega času se grad tudi prvič pojavi v srednjeveških listinah.⁶⁶ Je naključje, da je prav on leta 1248 pridobil tudi grad Čušperk, ki je z vidika stavbne zasnove z Waldenberkom najbolj primerljiv? Zdi se, da je dal prav Herman II. zgraditi izpostavljeni stolp – propugnacul – s kvadratno talno ploskvijo vrh kope na grajskem grebenu okoli 200 metrov severozahodno od obodne zasnove. Na to smemo upoštevati terenske in stavbne značilnosti pomisliti tudi glede na listino iz leta 1247, v kateri so skupaj omenjeni trije waldenberški vitezi oziroma ortenburški ministerialni gradiščani – *Albertus, Ulricus et Henricus milites de Waldenberch*; zelo verjetno so torej že pred smrtjo Hermana II. v waldenberškem grajskem kompleksu stale tri samostojne bivalne stavbe. Upoštevaje velikost talne ploskve vrh kope in značilne zasnove grajskih izpostavljenih stolpov, moremo ugotoviti, da je bila uporabna površina vsaj trinadstropnega stolpa povsem primerljiva s površinama palacijev v okviru obodne zasnove in da je mogel opravljati funkcijo tretjega gradiščanskega bivališča.⁶⁷ Za to domnevo govori tudi dejstvo, da je izpostavljeni stolp ob dostopni poti do obodne zasnove, na območju sedanje

⁶⁶ Prim. Tangl, *Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Erste Abtheilung*, str. 292–337.

⁶⁷ Zelo primerljiva je problematika ganerbnega gradu Vodriž, kjer so si leta 1338 trije bratje Hebenstreiti delili grajski kompleks, sestavljen iz dveh palacijev, zunanjega izpostavljenega stolpa in skupnega predgradja.

Grad Waldenberg v poznem 14. stoletju. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2004 in 2016).

Marhube, v 13. stoletju dobil tudi grad Ortenburg nad Špitalom ob Dravi na Koroškem, ki je bil matični grad Ortenburžanov in njihova glavna rezidenca.⁶⁸

2. faza: gradnja zunanjega obrambnega obzidja v drugi polovici 13. stoletja in/ali v 14. stoletju

V drugi fazi stavbnega razvoja grajskega kompleksa prav gotovo gradbeno niso občutneje posegli v obodno zasnovo s palacijema vrh grebena. Spremenila se je zgolj njena vloga v širšem kontekstu; z izgradnjo novega razsežnega zunanjega grajskega obzidja je prvotni obodni grad dobil značaj grajskega jedra. Takrat so najverjetneje povsem preuredili staro predgradje in mu z novim zidanim obzidjem, postavljenim morda deloma na pozicijah starejše lesene palisade, dali značaj zunanjega grajskega dvorišča. Zaradi urejanja nove dvoriščne površine je bilo

treba nekoliko znižati in izravnati skalne brežine ob vznožju obodnih zidov grajskega jedra in zato so staro zidovje na južni in vzhodni strani spodaj dopolnili z novim kamnitim talnim podzidkom, ki so ga pomaknili 20 centimetrov čez lice starega zidovja navzven in ga zgoraj v maniri gotske arhitekture zaključili s poševno kratko odkapno površino. Vzporedno z gradnjo podzidka so staro obodno zidovje koncentrično obdali z razmeroma tankim vencem novega zidovja; imelo je predvsem funkcijo eskarpnega zidu, ki je preprečeval drsenje in morebitno spodkopavanje obodnega zidovja grajskega jedra, a je omogočil tudi nastanek tesnega obrambnega medzidja, od koder so branilci mogli učinkovito nadzorovati zunanje grajsko dvorišče in preprečevati dostop do grajskega jedra.⁶⁹ Koncentrični potek medzidja je bil prekinjen samo na jugozahodnem vogalu, kjer so uredili vhod vanj in prehod do glavnega portala grajskega jedra.

Enovit stik zidave na podzidku jugovzhodnega vogala grajskega jedra kaže, da so hkrati s podzidkom zgradili tudi prečni zid, ki je preprečeval prehod iz južnega v vzhodno medzidje in ki se nadaljuje v zunanje grajsko obzidje. Gradnja zunanjega obzidja z dvema oglatima obrambnima stolpoma je bila

⁶⁸ Obodne zasnove Waldenberka nikakor ni mogoče primerjati z jedrom gradu Ortenburg, ki je začelo nastajati že v drugi polovici 11. stoletja, v pisnih virih pa je grad izpričan od leta 1136. Dobro pa je primerljiva širša topografska situacija; ob dostopnih poteh do grajskega jedra Ortenburga so vidni sledovi dveh izpostavljenih stolpov in v dolini je razpoznavna lokacija nekdanje grajske pristave na lokaciji poznejšega novoveškega dvorca. Ahammer, *Die Ortenburg*, str. 48–52; prim. Wiessner in Vyoral-Tschapka, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, str. 91–93; Deuer, *Burgen und Schlösser*, str. 175–176.

⁶⁹ Podobno tesno medzidje je v 14. stoletju dobil tudi Grad na Goričkem.

Pogled na ostanke vzhodnega dela zunanjega grajskega dvorišča z vzhodno in jugovzhodno stanico zunanjega obzidja (foto: Igor Sapač, 2016).

najobsežnejši gradbeni podvig v grajskem kompleksu v vseh obdobjih. Kaže na izjemen pomen gradu in njegovih lastnikov grofov Ortenburških pred letom 1418. Obzidje je z dokaj veliko distanco obdalo grajsko jedro in omogočilo ureditev udobnega in dobro branljivega polžastega dostopa do njega. Po ostankih smemo sklepati, da je bilo obzidje na notranji strani visoko do 7 metrov, na zunanji strani do 9 metrov in da ga je na notranji strani nedvomno na vseh straneh obtekal pokrit lesen konzolni povezovalni hodnik. Najbolj skrbno so zgradili vzhodno obzidno stranico, ki je grajski kompleks zavarovala na sovražnim napadom najbolj izpostavljeni strani in je z veliko debelino ter s skoraj povsem ravnim potekom dobila značaj ščitnega zidu, dolgega – vključno s severovzhodnim stolpom – približno 39 metrov. Hkrati s postavitvijo zunanjega obzidja so izkopali tudi oba prečna jarka na vzhodu in zahodu, ki sta grad oddelila od nižjih delov grebena. Jarka sta bila suha, tako kakor velika večina jarkov drugih višinskih gradov. Vzhodni jarek so na zunanji strani dodatno zavarovali z zemeljskim okopom.⁷⁰ Na najbolj izpostavljenih mestih sta bila jarka branjena z oglatima obrabnima stolpoma. Po izgradnji zunanjega obzidja so na njegovi notranji strani začeli graditi nove pomožne grajske objekte, ki so pozneje povsem propadli in jih zato brez arheoloških raziskav ni mogoče določiti. Morda so na zunanjem grajskem dvorišču po postavitvi obzidja uredili tudi dodatno cisterno za vodo.

Kakovostna gradnja zunanjega obzidja iz dokaj

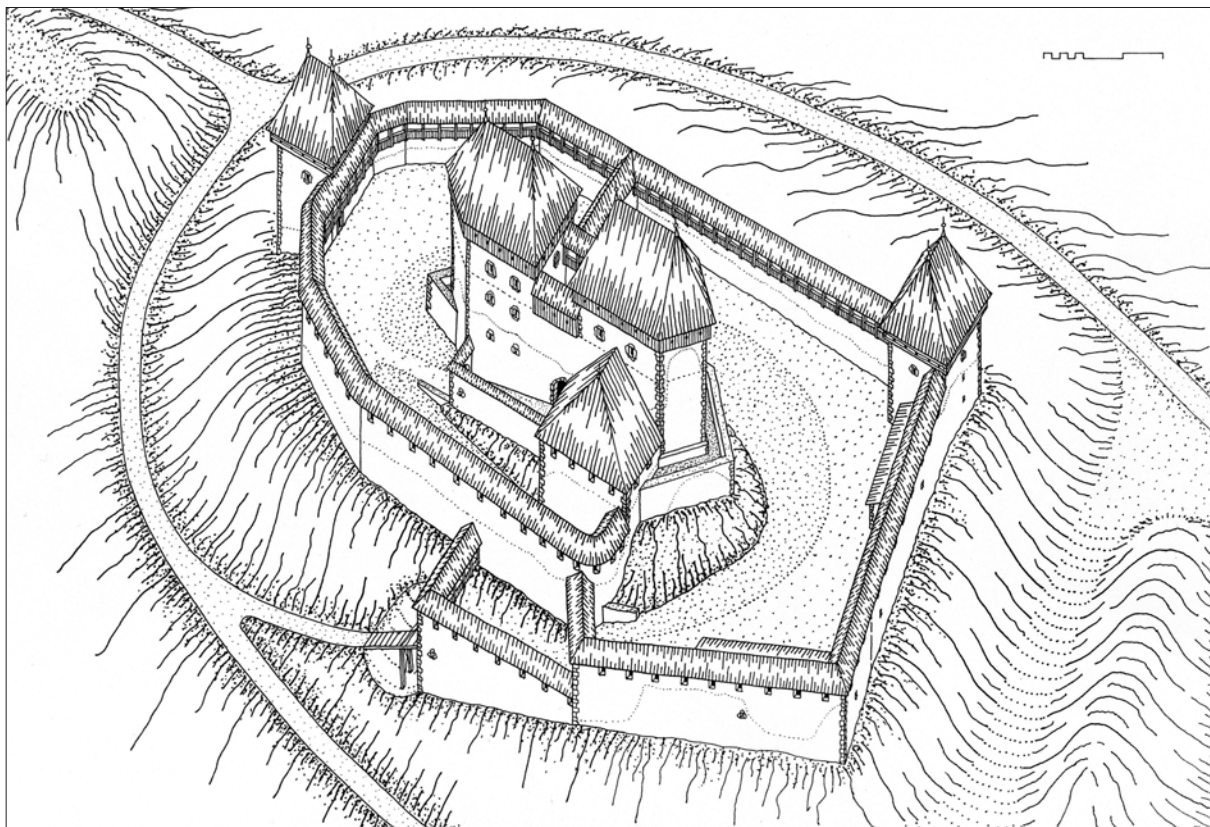
natančno obklesanih lomljencev, položenih v izravnane plasti, kaže, da je nastalo v 14. stoletju ali morda že celo nekaj desetletij prej, v drugi polovici 13. stoletja. Tovrstna zunanja obzidja so na veliki večini srednjeveških gradov v slovenskem prostoru sicer nastala šele v obdobju turških vpadov, v zadnji tretjini 15. stoletja in v prvi polovici 16. stoletja. Samo najpomembnejši gradovi, kot so Bled, Lož, Šteberk, Zgornja Vipava, Rihemberk, Grad na Goričkem, Žovnek ali Stari grad Celje, so zunanja obzidja dobili že prej. Zdi se, da je treba ambiciozno širitev Waldenberka z izgradnjo zunanjega obzidja in ureditvijo zunanjega dvorišča povezati tudi z načrtno intenzivno gradnjo bližnje trške naselbine Radovljica, ki je status trga dobila v prvi tretjini 14. stoletja oziroma pred letom 1333, ko je v listinah omenjen prvi radovljiški tržan.⁷¹ Po drugi strani je mogoče, da so bila obsežna gradbena dela povezana z obnovo po močnem potresu 25. januarja 1348, ki je zelo prizadel zahodno Furlanijo in južno Koroško.⁷² Vsekakor se zdi verjetno, da je bil Waldenberg po tem potresu deležen določenih obnovitvenih posegov in izpeljali so jih, ko sta bila grajska gospodarja brata Friderik II. († 1355) in Oton VI. († 1374) grofa Ortenburška.

Z obsežnimi gradnjami je Waldenberg do druge polovice 14. stoletja dobil značaj imenitne poznosrednjeveške rezidence višjega plemstva in to je ostal vsaj do izumrtja grofov Ortenburških leta 1418, najverjetneje pa tudi še do izumrtja grofov Celjskih leta

⁷⁰ Prim. Lavtižar, *Lipniški grad*, str. 3.

⁷¹ Otorepec, *Gradivo za zgodovino Radovljice*, str. 15, št. 28; prim. Gestrin, *Trgovina in obrt*, str. 58.

⁷² Prim. Lavtižar, *Lipniški grad*, str. 19–20.

Grad Waldenberg sredi 16. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2004 in 2016).

1456.⁷³ Zadnji Ortenburžan – Friderik III. – se je na Waldenberku pogosto zadrževal, kar kažejo njegove tam izstavljene listine. Žal iz teh listin ni razvidna prostorska organizacija gradu ali njegova oprema, ki po odkopanih drobnih predmetih sodeč gotovo ni bila skromna. Samo v listini iz leta 1390 je omenjen eden od grajskih prostorov – manjša posvetovalna soba – *stubella consiliaria minori castris Waldenwerd*, v kateri je tista listina nastala.⁷⁴ Poleg grajske kapele sv. Pankracija, ki je omenjena v opisu radovljiske župnije ob ustanovitvi ljubljanske škofije leta 1461,⁷⁵ je to edini poimensko znani prostor v notranjščini gradu. Nobenega od obeh omenjenih prostorov doslej ni uspelo povezati z vedenjem o arhitekturni zasnovi gradu. Predstavo o gradu v prvi polovici 15. stoletja otežuje tudi dejstvo, da brez ustreznih arheoloških raziskav ni mogoče ugotoviti, ali so morda tesno notranje dvorišče do takrat izzidali in zastrešili ter tako prvotna palacija povezali v enoten dolgi palacij, podobno, kakor se je to, denimo, zgodilo na gradovih Snežnik in Šteberk na Notranjskem ter morda tudi Rifnik na Štajerskem. Vsekakor je bil grad v

zgodnjem 15. stoletju odlična rezidenca in primerno bivališče zadnjega Ortenburžana. Friderik III. je tam 28. aprila 1418 tudi umrl.⁷⁶

3. faza: dopolnjevanje grajskega utrdbenega sistema v drugi polovici 15. stoletja in v 16. stoletju

Tretja faza gradbenega razvoja gradu po obsegu nikakor ni primerljiva s starejšima fazama. Izpeljali so jo v več gradbenih etapah in z razmeroma skromnimi sredstvi. To se je zgodilo v obdobju, ko je Waldenberg izgubil vlogo reprezentativne rezidence višjega plemstva in ko se je pojavila potreba po krepitevi njegove obrambne sposobnosti oziroma vojaške funkcije. S takrat opravljenimi gradbenimi posegi so dodatno zavarovali dostop do gradu in do vhoda v grajsko jedro ter grad prilagodili bojevanju z ognjenim strelnim orožjem.

⁷³ Prim. Lavtižar, *Lipniški grad*.

⁷⁴ Otorepec, *Gradivo za zgodovino Radovljice*, str. 20, št. 71.

⁷⁵ Benedik, *Miscellanea*, str. 217; prim. Lavtižar, *Lipniški grad*, str. 6, 69, 89; Šmitek, *Lipniški grad*, str. 25; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 378; Kunej, *Kamna Gorica*, str. 180.

⁷⁶ Lackner, *Zur Geschichte*, str. 191. Po legendi je Friderika III. Ortenburškega med nekim slavljem na Waldenberku z jabolkom zastrupila njegova žena Margareta. Ta umor je bil v starejšem zgodovinskepisju prisoten več stoletij. Dejansko se je zgodilo povsem drugače; raziskave v 20. stoletju so pokazale, da je Margareta vojvodinja Teška (Teck) umrla že leta 1406 in Friderik III. je bil ob smrti star skoraj 70 let. Meyer, *Die Grafen von Cilli*, str. 90; prim. Andrejka, *Kropa in Kamna gorica*; Lavtižar, *Lipniški grad*, str. 116–123; Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 236.

Pogled na ostanke kletnega dela južnega prizidka grajskega jedra z zahodne strani (foto: Igor Sapač, 2016).

V prvi etapi tretje faze so vzhodno od vhoda grajskega jedra, tik ob njem in z naslonitvijo na zunanjo stran južne obodne stene grajskega jedra, zgradili dokaj nizki podkleteni pravokotni južni prizidek z masivnimi tremi zunanjimi stenami, debelimi od 1,5 do 2,2 metra. V prizidek, ki je imel izključno obrambno funkcijo in ki je zgoraj na južni strani najverjetneje dobil zastrešeno topovsko ploščad, so vključili vzhodni del tesnega južnega medzidja iz druge faze grajskega razvoja. Zaradi potrebe po prilagajanju načinu bojevanja z ognjenim strelnim orožjem so starejšo steno zunanjega grajskega obzidja, ki izhaja iz podzidka jugovzhodnega vogala grajskega jedra, v glavnem podrli in jo na isti talni črti nadomestili z enkrat debelejšo steno. Novi prizidek je grajskim branilcem omogočil odlično nadzorovanje vhoda v grajsko jedro, južnega in vzhodnega dela zunanjega grajskega dvorišča, glavnega vhoda v grajski kompleks in ceste skozi Lipniško dolino, ki je povezovala Bled in Škofjo Loko.⁷⁷ V kletnih prostorih prizidka so morda uredili novo grajsko orožarno in z njo dopolnili in nadomestili starejšo grajsko orožarno, ki je bila najverjetneje v pritličju enega od prvotnih grajskih palacijev ali v enem od oglatih obrambnih stolpov zunanjega grajskega obzidja.⁷⁸

Morda so dostop do grajskega jedra zavarovali tudi z domnevnim prečnim zidom na območju se-

vernega dela zunanjega grajskega dvorišča, v podaljškem dvoriščne stene zahodne bivalne stavbe grajskega jedra. Če je ta zid resnično obstajal, kar bodo mogle pokazati samo ustrezne arheološke raziskave, se je najbrž navezoval na zahodni del tesnega severnega medzidja. V tistem delu medzidja so morda z nadzidavo starejšega zidovja ustvarili prizidek, ki je bil deloma primerljiv s prizidkom na južni strani grajskega jedra.

V zadnji etapi tretje faze, ki se s strukturo zidave razlikuje od prve etape, so glavni vhod v grajski kompleks na južni strani zavarovali z novim obrambnim oborom; nastal je tako, da so pred južnim stopničastim zamikom zunanjega grajskega obzidja z glavnim grajskim vhodom postavili dve pravokotni in razmeroma tanki novi steni in ju naslonili na starejši obzidni stranici. Približno 18 metrov pred prehodom skozi zunanje obzidje je na padajočem južnem pobočju grajske vzpetine tako nastal nov prečni zid z novim glavnim vhodom v grajski kompleks. V zgornjem delu stopničasto stanjšani zid kaže, da je bil vrh tega zidu na notranji strani zelo verjetno lesen obrambni hodnik – njegova lesena tramovna konstrukcija je bila oprta na 20 centimetrov široko zidno polico. Južna stranica obzidja obora je sedaj povsem porušena, a njen potek je mogoče na terenu še slutiti. Struktura zidave na ostanku zahodne stene obora se že na prvi pogled razlikuje od drugih delov grajskega zidovja in s slabo kakovostjo kaže, da so jo zgradili pozno in najverjetneje v naglici.⁷⁹

⁷⁷ Prizidek je mogoče primerjati sicer precej mlajšo podkleteno in nekoč pokrito renesančno bastijo, ki so jo v prvi polovici 17. stoletja zgradili z naslonitvijo na trakt Novi grad v kompleksu gradu Negova v Slovenskih goricah.

⁷⁸ Prim. Lavtižar, *Lipniški grad*, str. 109.

⁷⁹ Smiselna je primerjava z zunanjim vhodnim oborom na gra-

Pogled na propadajoče razvaline grajskega jedra in njegovega južnega prizidka z zahodne strani (foto: Igor Sapač, 2016).

Časa izvedbe tretje faze gradbenega razvoja gradu ni mogoče natančneje določiti. Glede na zasnovo, strukturo zidovja in zgodovinske podatke je treba ugotoviti, da so jo izpeljali med letom 1456, ko je bil ubit Ulrik II. Celjski, in letom 1573, ko je na Waldenberku izpričan uničujoč požar. Upoštevaje navedbe iz Kronike grofov Celjskih smemo pomisliti, da je utrjevalna dela v letih 1456 in/ali 1457 izvedla ali vsaj začela izvajati vdova Ulrika II., Katarina Celjska. Po drugi strani se zdi verjetno, da so opisana utrjevalna dela izpeljali oziroma zaključili šele v obdobju turških vpadov, po letu 1469, ko so se začeli turški vpadi na Kranjsko, oziroma po letu 1476, ko so mimo Radovljice in Waldenberka turške čete prodrle skozi Kranjsko do Trbiža in dalje na Koroško ter obe deželi zelo prizadele.⁸⁰ V tistem obdobju, do sredine 16. stoletja, so na Kranjskem v naglici obnavljali mnoga mestna in grajska obzidja ter zidali tabore okoli cerkva. Zaradi nevarnosti turških napadov je do konca 15. stoletja novo obzidje dobila tudi sosednja Radovljica, ki je približno med letoma 1470 in 1496 dobila mestne pravice.⁸¹

Vsekakor so na Waldenberku vzdrževalna dela opravljali tudi po letu 1458, ko je prešel v cesarsko posest. O tem priča tudi podatek iz leta 1467, ko je cesar Friderik III. grajskemu oskrbniku Gašparju Hawnspecku odobril 40 funtov za popravilo walden-

berške grajske strehe.⁸² Izkopavanja v zgodnjih devetdesetih letih 20. stoletja so razkrila tudi približno 150 fragmentov pečnic, v glavnem neglaziranih in deloma okrašenih s figuralnimi motivi, ki dokazujejo, da so v poznem 15. stoletju in zgodnjem 16. stoletju najverjetneje več prostorov v grajskem jedru opremili z lončenimi pečmi.⁸³ Morda so nekatere peči nastale tudi med odpravljanjem posledic potresa leta 1511.

Grad Waldenberg po požaru leta 1573

Po uničujočem požaru, ki je grad prizadel pred novembrom 1573, ga niso več obnovili. Leta 1993 opravljene arheološke raziskave so pokazale, da življenje na Waldenberku kljub temu ni takoj zamrlo. V spodnjem delu južnega prizidka grajskega jedra skupaj z ruševinskim materialom odkopana izjemno velika količina raznolikih drobnih predmetov je pokazala, da je bil ta odpadni material sprva najverjetneje odložen drugod na območju gradu, nato pa so ga uporabili za zasutje kleti in izravnave terena vrh opuščenega južnega prizidka. Zdi se, da je po požaru leta 1573 grad dokončno izgubil funkcijo plemiške bivalne stavbe, do začetka 17. stoletja oziroma do popolnega prenehanja nevarnosti turških vpadov pa je deloma ohranil obrambno funkcijo. Z zasutjem kleti pogorelega južnega prizidka so mogli njegov vrhnji del še naprej uporabljati kot obrambno

du Bled.

⁸⁰ Simoniti, *Turki*, str. 67; Voje, *Slovenci*, str. 25–26.

⁸¹ Avguštin, *Zgodovinsko-urbanistični*, str. 81.

⁸² Otorepec, *Gradivo za zgodovino Radovljice*, str. 30, št. 133.

⁸³ Predovnik, *Die Burg Waldenberg in Oberkrain*, str. 215.

ploščad oziroma bastijo in od tam nadzorovati cesto skozi Lipniško dolino. Da je Waldenberg še dokaj dolgo ohranil vojaški pomen, lahko kaže tudi omejena oznaka v avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja. Brez nadaljnjih raziskav ni mogoče pojasniti, ali so morda namenoma podrli oba glavna grajska portala na zahodni strani in predrli nov prehod skozi vzhodno stranico zunanjega obzidja.⁸⁴

Čeprav je Waldenberg že več kakor štiri stoletja razvaljen, so njegovi ostanki še vedno zelo dominantni v prostoru, pričevalni s kulturnozgodovinskega zornega kota in jih je zlasti zaradi zgodovinskega, arheološkega, umetnostnozgodovinskega in arhitekturnega pomena treba vrednotiti v okviru najpomembnejših srednjeveških grajskih razvalin v slovenskem prostoru. Grad ponuja izjemno priložnost za izvedbo celovito zastavljenih interdisciplinarnih raziskav in obeta odličen vpogled v življenje na naših najbolj reprezentativnih gradovih v obdobju med 12. in 16. stoletjem. Kakovostno izpeljane raziskave so tudi osnovni pogoj za odgovorno ohranitev in sanacijo njegovih ostalin. Z izvedbo najnujnejših sanacijskih posegov vsekakor ne bi smeli več dolgo odlašati, če ne želimo tvegati izgube starodavnega visokega zidovja v grajskem jedru, ki od 12. stoletja bogati krajinsko sliko širšega prostora. S primerno ohranitvijo in sanacijo waldenberških grajskih razvalin bi Radovljica in Gorenjska nedvomno veliko pridobili in vsi skupaj bi bili znova bogatejši za urejen kulturni spomenik.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

INDOK – INDOK center pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije
Fototeka: Pusti grad pri Radovljici/Waldenberg
Spisovno gradivo: Pusti grad: France Stele, Tereški zapiski, CVII, 1914, 38

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Kranj
Fototeka: Fotografije gradu Zgornja Lipnica – Pusti grad (Waldenberg) iz let 1967, 1992, 1993
Spisovno gradivo: Zgornja Lipnica – Ruševine gradu Pusti grad (EŠD 17612)
Zbirka načrtov: Grad Waldenberg – Lipnica: prerez in situacija (avtor: Peter Fister, 1967)

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Adam, Stane in Nadja Jere in Jure Sinobad: *Stara Radovljica*. Radovljica: samozaložba, 2012.

Ahammer, Andreas: Die Ortenburg – Eine ausge dehnte Hanganlage in Oberkärnten. *Burgen im Alpenraum*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2012, str. 48–52.

Andrejka, Rudolf: *Kropa in Kamna gorica. Krajepisno-zgodovinski poizkus*. Ljubljana: samozaložba, 1924.

Avguštin, Cene: Zgodovinsko-urbanistični značaj starega mestnega jedra Radovljice. *Radovljiški zbornik 1995*. Radovljica: Občina Radovljica, 1995, str. 77–87.

Bajt, Drago in Marko Vidic (ur.): *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011.

Benedik, Metod: *Miscellanea*. Ljubljana: Teološka fakulteta: Inštitut za zgodovino Cerkve, 1988 (Acta ecclesiastica Sloveniae; 10).

Deuer, Wilhelm: *Burgen und Schlösser in Kärnten*, Klagenfurt: J. Heyn, 2008.

Dinić, Mihajlo: O vitezu Palmanu. *Zgodovinski časopis*, 6–7, 1952–1953, str. 398–401.

Gestrin, Ferdo: Radovljica – vas, trg in mesto do 17. stoletja. *Zgodovinski časopis* 45, 1991, str. 517–547.

Gestrin, Ferdo: Trgovina in obrt v Radovljici do 17. stoletja. *Radovljiški zbornik 1995*. Radovljica: Občina Radovljica, 1995, str. 58–76.

Grefe, Konrad in Peter Radics: *Stara Kranjska/Alt-Krain*. Dunaj-Ljubljana/Wien-Laibach: Samozaložba/Selbstverlag, 1900–1903.

Gros, Ben: *Gradovi grofov Ortenburških*. Diplomsko delo na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Kranj, 2014.

Habjan, Vlado: Radovljica v času združitve Ortenburških in knezov iz Celja. *Radovljiški zbornik 1995*. Radovljica: Občina Radovljica, 1995, str. 112–131.

Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.

Jakič, Ivan: *Sto gradov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2001.

Jaksch, August: *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogthumes Kärnten. Vierter Band. Die Kärntner Geschichtsquellen 1202–1269. Teil 2. 1263–1269*. Klagenfurt: Ferd. V. Kleinmayr, 1906.

Komelj, Ivan: Grad kot spomeniškovarstveni problem v času med obema vojnama. *Varstvo spomenikov XXV*, 1983, str. 13–32.

Komelj, Ivan: Gradovi na Gorenjskem. *Varstvo spomenikov XII*, 1967, str. 16–22.

Komelj, Ivan: Utrdbena arhitektura 16. stoletja v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino 1965*, nova vrsta VII, str. 73–92.

Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenjštarskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.

Kos, Dušan: Ortenburžani. *Enciklopedija Slovenije*, 8. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994, str. 171–173.

⁸⁴ Prim. Šmitek, Lipniški grad, str. 29.

- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Peta knjiga*. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika* 60, 2012 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije. I. knjiga* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Theil 2: Die Cillier Chronik*. Graz: Leuschner & Lubensky, 1883.
- Kronika grofov celjskih. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia*. Maribor: Založba Obzorja, 1972.
- Kunej, Marjan: *Kamna Gorica na nakovalu časa. Ob 500-letnici prve neposredne omembe kraja v pisnih virih*. Kranj: Gorenjski muzej, 1999 (Gorenjski kraji in ljudje; 9).
- Lackner, Christian: Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg in Kärnten und Krain. *Carinthia I*, 181, 1991, str. 181–200.
- Lavtižar, Josip: *Lipniški grad pri Radovljici. Zgodovinska povest iz 14. in 15. stoletja*. Radovljica: Radovljiško prosvetno društvo, 1939.
- Lazar, Tomaž: *Vitezi, najemniki in smodnik. Vojskovanje v poznem srednjem veku*. Viharnik: Ljubljana, 2012.
- Lazar, Tomaž: Vloga gradu v srednjeveškem vojskovanju, *Kronika* 60, 2012, str. 443–464.
- Lozar Štamcar, Maja (ur.): *Gotika v Sloveniji. Svet predmetov*. Katalog razstave. Ljubljana: Narodni muzej, 1995.
- Meyer, Therese: Die Grafen von Cilli als Erben der Grafen von Ortenburg. Zur Geschichte Kärntens 1377–1524. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja, Celje, 27.–29. maj 1998. Uredila Rolanda Fugger Germandnik*. Celje: Pokrajinski muzej, 1999, str. 85–94.
- Otorepec, Božo: Gradivo za zgodovino Radovljice v srednjem veku. *Radovljiški zbornik* 1995. Radovljica: Občina Radovljica, 1995, str. 10–37.
- Pettauer, Leopold: Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdanj in sedaj. Imensko zgodovinska razprava. *Kronika slovenskih mest* 5, 1938, str. 7–17, 107–109, 189–192.
- Predovnik, Katarina: Arheološka dediščina s Pustega gradu nad Zgornjo Lipnico pri Radovljici. 2. *Valičev arheološki dan. Povzetki predavanj, Kranj 10. december 2012*. Kranj: Gorenjski muzej, 2012, str. 16–17.
- Predovnik, Katarina: Die Burg Waldenberg in Oberkrain und sein archäologisches Fundgut. *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. On the trail of castles. Studies in honour of István Feld on his 60th birthday*. Budapest: Castrum Bene Egyesület, 2011, str. 207–216.
- Rajšp Vincenc (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 4. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Ravnik-Toman, Barbara: Kratek zapis o arheoloških izkopavanjih na Pustem gradu (Waldenberg) nad Zgornjo Lipnico. *Kroparski zbornik. Ob 100-letnici Plamena. (1894–1994)*. Radovljica: Občina; Kropa: Tovarna vijakov Plamen, 1995, str. 246–250.
- Rohsmann, Arnulf: *Markus Pernhart. Die Aneignung von Landschaft und Geschichte*. Klagensfurt: Heyn, 1992.
- Rožič, Janko: Gradovi v pokrajini – Kamen, Pusti grad in Blejski grad. *Kronika* 60, 2012 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 747–760.
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini*. Ljubljana, 2003 (Diplomsko delo na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani).
- Schumi, Franz: *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain. II. Band. 1200–1269*. Laibach: Samozaložba, 1884 in 1887.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Šmitek, Janez: *Lipniški grad. Radovljiški zbornik* 1992. Radovljica: Skupščina občine Radovljica, 1992, str. 23–29.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Stopar, Ivan: *Gradovi na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Ob zgornjem toku Save*. Ljubljana: Viharnik, 1996 (Grajske stavbe 6).
- Stopar, Ivan: *Gradovi*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1991 (Zbirka Slovenska dediščina).
- Tangl, Karlmann: Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Erste Abtheilung von 1058 bis 1256. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, 30/2, 1864, str. 203–352.
- Tangl, Karlmann: Die Grafen von Ortenburg in Kärnten. Zweite Abtheilung von 1256 bis 1343. *Archiv für österreichische Geschichte*, 36, 1866, str. 1–183.
- Vaje. Faksimilirana izdaja s spremno besedo Jožeta Pogčnika*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1968 (Monumenta litterarum slovenicarum; 4).
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*. Faksimiliran natis originala iz Metropolitanske knjižnice v Zagrebu. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.

- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogtums Crain*. Laybach-Nürnberg, 1689.
- Valvasor, Johann Weichart: *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna. Wagensperg in Crain*, 1679. *Faksimilirana izdaja*. Ljubljana: Cankarjeva založba; München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Wakounig, Marija: *Die Besitzungen der Grafen von Ortenburg in Krain. 1202–1377*. Tipkopis diplomatskega dela. Wien, 1982.
- Wiessner, Hermann in Margareta Vyoral-Tschapka: *Burgen und Schlösser in Kärnten. Hermagor, Spital/Drau, Villach. 2 erweiterte Auflage*. Wien: Birken, 1986.
- Žontar, Majda in Mirina Zupančič: *Terenske raziskave gradov na Gorenjskem. Varstvo spomenikov XII*, 1967, str. 23–36.

S U M M A R Y

The Waldenberg or Pusti grad Castle near Radovljica. A description of architectural history

The Waldenberg Castle built on the lookout hill above the village of Zgornja Lipnica, near Radovljica and the confluence of the Sava Dolinka and Sava Bohinjka rivers, was one of the most important medieval castles in Carniola. It first appeared in medieval documents in 1228. The castle remained in the possession of the Counts of Ortenburg until their extinction in 1418. Based on the data obtained from medieval documents and its construction features, the castle was most likely built in the late 12th century by Otto II Count of Ortenburg, who appears in

documents between 1141 and 1197. The castle was a so-called Ganerbenburg from the very beginning; in the 13th century it housed a number of Ortenburg ministerials from one or perhaps several families. As a Ganerbenburg, the castle was given a symmetric layout with arched walls, a small inner courtyard and two equal palatia. Before the mid-13th century, the layout was presumably extended to include a separate, exposed defensive tower, built on top of a mound on the castle ridge some 200 metres north-west of the arched layout. By the end of the 14th century the castle had been surrounded by an extensive outer bailey, protected by two square defensive towers and two wide moats. The bailey formed a large outer courtyard, through which ran a snail-shaped path leading to the castle's core. In this period the castle became a representative residence of the Counts of Ortenburg, bearing witness to which are many small artefacts, discovered during the excavations that took place in the early 1990s. On the castle premises was also the Chapel of St. Pancras, mentioned in a written source from 1461. Between 1458 and 1573, when it was in the hands of the Habsburgs, the castle lost its function as a representative residence of higher nobility and strengthened its defensive role. Then, it was further protected by fortification elements, especially a fortified extension on the southern side of the castle's core and a reinforced barbican at the main gate into the castle's compound. After a devastating fire that occurred sometime before November 1573, the castle has never been restored again. Until the beginning of the 17th century or rather until the threat of Turkish incursions completely subsided, the site of fire remained in use solely as a defensive post. Although the Waldenberg Castle has lain in ruins for more than four centuries, its remains still dominate the area, bearing witness to the cultural and historical heritage of this area. Therefore, their historical, archaeological, art historical and architectural significance should be evaluated within the framework of the most important medieval castle ruins in Slovenian territory.